

HISTORIA JAKO MEDIUM TOŻSAMOŚCI

Przegląd Środkowo-Wschodni, 2, 2017
ISSN 2543-618X

Аляксандр Гужалоўскі

Кафедра этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў
гістарычнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
huzhalouski@gmail.com

Сэксуальная рэвалюцыя ў Савецкай Беларусі ў 1920-я гг.: Ідэйныя вытокі і юрыдычнае абгрунтаванне

Revolucja seksualna na Białorusi Sowieckiej w latach dwudziestych XX wieku: geneza ideowa i ustawodawstwo

Wszystkie istniejące w XX wieku reżimy totalitarne próbowały wykorzystać energię seksualną społeczeństwa do swoich celów politycznych traktując ją jako narzędzie inżynierii socjalnej. W Związku Sowieckim ideolodzy partyjni dążyli do dopasowania zachowań seksualnych ludzi do doktryny marksistowskiej. Seksualność w ZSRS pokonała długą drogę od zakrojonych na szeroką skalę swobód w latach dwudziestych przez konserwatyzm epoki stalinowskiej i względną liberalizację w dobie „realnego socjalizmu” do prawdziwej eksplozji na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Pierwszą dekadę po objęciu władzy przez bolszewików cechowały szerokie swobody w dziedzinie życia seksualnego. Zmiany, które wówczas się dokonały, przeszły do historii jako „rewolucja seksualna”. Wiele aspektów tej rewolucji już stanowiło przedmiot badań rosyjskich i zachodnich badaczy. Tymczasem badacze białoruscy w swoich pracach zaledwie poruszali niektóre epizody związane z sowiecką rewolucją seksualną. Przy czym badacze ci tradycyjnie wpisywali ją w nurt ówczesnej sowieckiej polityki narodowościowej i NEP-u. W przeciwieństwie do nich autor danej publikacji podjął próbę spojrzenia na rewolucję seksualną z lat dwudziestych przez pryzmat tworzenia nowej ideologii i prawa regulującego postawy i zachowania seksualne społeczeństwa. W latach dwudziestych bolszewicy przeprowadzali swoisty eksperyment, wówczas

trwała transformacja relacji pomiędzy obydwoма пціамі. W ówczesnej prasie oraz z trybun dygnitarze partyjni i państwowi otwarcie omawiali sferę seksualną życia obywateli.

Słowa kluczowe: rewolucja seksualna, ideologia, gender, moralność, relacje małżeńskie, marksizm, miłość, ustawodawstwo, kodeks rodzinny, małżeństwo, rozwód

Уводзіны

Базавыя інстынкты чалавека, у тым ліку сэксуальны, ніводная чалавечая цывілізацыя не была здольная забараніць ці адмяніць. Тым не менш, усе цывілізацыі выпрацоўвалі сістэмы рэгулявання сэксуальнага інстынкту ў выглядзе маральных і юрыдычных забаронаў. Таталітарныя дзяржавы, што існавалі ў XX стагоддзі, пайшлі далей і паспрабавалі выкарыстаць сэксуальную энэргію насельніцтва – гэты адвечны рухавік – як інструмент сацыяльнага праектавання. У СССР сэксуальнасць і сэксуальныя паводзіны людзей імкнуліся змяніць ў залежнасці ад змены правіцелей і палітычнага курса краіны. Сэксуальнасць у Савецкім Саюзе прайшла цыкл ад нечуванай свабоды 1920-х гг. праз кансерватызм эпохі сталінізму і адносна ліберальныя дзесяцігоддзі “развітога сацыялізму” да сэксуальнага бума канца 1980-х – пачатку 1990-х гг.¹

Першая сусветная вайна паўплывала на пераасэнсаванне ўсіх традыцыйных поглядаў на гендэр, сэксуальныя паводзіны людзей. Мабілізацыі, бежанства, доўгатэрміновае размяшчэнне на тэрыторыі Беларусі вялікіх вайсковых кантынгентаў прывялі да размывання традыцыйных уяўлення пра сэкс і мараль. Кастрычніцкая рэвалюцыя выклікала далейшую дэзарганізацыю сямейных і ма-

¹ У сучаснай Беларусі каля 50% шлюбаў сканчаюцца разводамі, каля 20% цяжарнасцяў – абортамі, нараджальнасць на адну жанчыну складае каля 1,6 дзіцяці, што разам з ранняй мужчынскай смяротнасцю і эміграцыйнымі працэсамі абумовіла скарачэнне насельніцтва краіны за апошнюю чвэрць стагоддзя амаль на 800 тыс. чалавек. *Статистический ежегодник. Республика Беларусь*, Минск 2015, 524 с.

ральных каштоўнасцяў, павелічэнне пазасямейнай арыентацыі, а таксама дэструкцыю формаў сацыяльнага кантролю за сэксуальнасцю. Разам з лозунгамі сацыяльнага і эканамічнага вызвалення працоўных, бальшавікі прынеслі ў спустошаную Першай сусветнай вайной Беларусь ідэі вызвалення сэксуальнасці і разняволення жанчыны.

Сацыяльна-эканамічныя ўмовы, у якіх праводзіўся эксперымент па пабудове новых калектыўных форм жыцця людзей, былі далёкія ад ідэальных. На працягу ўсяго перыяду правядзення новай эканамічнай палітыкі (НЭП), эканоміка рэспублікі захоўвала аграрны характар. Нягледзячы на перадумовы да развіцця, сельская гаспадарка была даволі адсталай, прамысловасць мела напоўку-старны характар. Дэмакратызацыя грамадска-палітычнага жыцця, а таксама палітыка беларусізацыі, што праводзіліся ва ўмовах аднапартыйнай сістэмы, мелі абмежаваны характар. Пошукі новых сямейна-шлюбных форм адбываліся на фоне барацьбы за “новы быт”, які разглядаўся ў якасці найважнейшай умовы раўнапраўнага становішча жанчыны.

З мэтай разбурэння традыцыйнай сям’і, у якой бальшавіцкія ідэолагі бачылі адну з галоўных перашкодаў на шляху пабудовы камуністычнага грамадства, пачынаючы з 1917 г. пачала праводзіцца палітыка дзяржаўнага фемінізму. У яе рамках ажыццяўлялася адмаўленне ад традыцыйных сямейна-шлюбных адносінаў, іх перафармацiраванне адпаведна новай сацыялістычнай маралі, а таксама эмансiпацыя жанчын.

Рэвалюцыйныя змены ў сэксуальных адносінах, што адбыліся ў СССР на працягу першага паслярэвалюцыйнага дзесяцігоддзя варта разглядаць у сусветным кантэксце. а менавіта: у рэчышчы радыкальнай мадэрнізацыі і разрыва з традыцыйнымі каштоўнасцямі, якія ўвайшлі ў культурную гісторыю пад назвай “равучых (або вар’яцкіх) дваццатых”. У той час у еўрапейскім і паўночна-амерыканскім грамадстве пад уплывам тэорыі З. Фрэйда распаўсюдзілася думка пра тое, што палавое жыццё патрэбна жанчынам

не менш за мужчын, а падаўленне сэксуальных жаданняў разбуральнае для псіхікі. Першая сусветная вайна прывяла да масавага скарачэння мужчынскай часткі насельніцтва, а таксама перамогі фемінстак, якія значна пашырылі канстытуцыйныя правы жанчын, змянілі менталітэт і паводзіны апошніх. Новае пакаленне жанчын 1920-х гадоў імкнуліся сумяціць сямейнае жыццё з прафесійнай кар’ерай. Гэта адбілася на іх знешнім абліччы ў выглядзе кароткіх стрыжак, вузкіх спадніц, нагавіц, а таксама касметыкі, якую раней ужывалі пераважна актрысы і прастытуткі. На працягу “равучых дваццатых” палагоднелі адносіны да сэксуальных меншасцяў.

Кардынальная змены адносінаў паміж паламі, якая адбывалася ў СССР на працягу 1920-х гадоў у сусветнай гістарыяграфіі атрымала назву “сэксуальнай рэвалюцыі”². Пад гэтым паняццем сёння звычайна разумеецца працэс і вынікі карэннай ломкі традыцыйных каштоўнасцяў, арыентацый, норм і адносінаў у інтымнай і сямейна-шлюбнай сферы.

Паняцце “сэксуальная рэвалюцыя” у канцы 1920-х гг. упершыню было ўведзена ў навуковы зварот вучнем З. Фрэйда, аўстрыйскім і амерыканскім псіхолагам, камуністам В. Райхам. Распрацаваўшы гэтае паняцце ў рамках псіхааналітычнай парадэгмы, ён даў яго тлумачэнне як працэса вызвалення прыгнечанай, дэфармаванай перш за ўсё эканамічнымі адносінамі сэксуальнай (альбо “аргоннай”, паводле яго тэорыі) энергіі. Пры гэтым, В. Райх падкрэсліваў, што вынікам сэксуальнай рэвалюцыі павінна быць не ўседазvoleнасць і анархія ў інтымнай сферы жыцця людзей, але псіхалагічнае разняволенне асобы і грамадства.³ Зусім іншае, выключна негатўнае разуменне феномена “сэксуальнай рэвалюцыі”, як працэса паступовай трансфармацыі “homo sapiens” у “homo sexual” прапанаваў у сярэдзіне XX ст. рускі і амерыканскі сацыёлаг П.А. Саро-

² Гл. напр.: G. Carleton, *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*, University of Pittsburgh Press 2005, 288 p.

³ В. Райх, *Сексуальная революция*, Москва 1997, 352 с.

кін.⁴ Новая канцэпцыя “сэксуальнай рэвалюцыі” як культурнага феномена, з улікам сацыякультурных змен, што адбыліся на Захадзе ў 1960–70-х гадах, была распрацавана аўстрыйскім і англійскім філосафам і псіхааналітыкам Дж. Франклам⁵.

Згаданыя працы былі заўважаны і выкарыстаны ў якасці метадалагічнага падмурка для даследавання розных аспектаў сэксуальнай рэвалюцыі 1920-х гадоў у СССР прадстаўнікамі гістарычнага цэху, спачатку – заходняга⁶, а потым – усходне-еўрапейскага⁷. Водгукі сэксуальнай рэвалюцыі 1920-х гадоў мы

⁴ П. Сорокин, *Американская сексуальная революция*, Москва 2006, 152 с.

⁵ G. Frankl, *The failure of the sexual revolution*, London 1975, 192 с.

⁶ Ф. Навай, *Советская модель*, [w:] *История женщин на Западе. Становление культурной идентичности в XX столетии*, red.: Ф. Тебо, Санкт-Петербург 2015, т. 5, с. 263–288; Р. Стайтс, *Женское освободительное движение в России. Феминизм, нигилизм и большевизм. 1860–1930*, Москва 2004, 616 с.; Д. Хири, *Гомосексуальное влечение в революционной России. Регулирование сексуально-гендерного диссидентства*, Москва 2008, 648 с.; K. Bailes, *Alexandra Kollontai et la Nouvelle Morale*, “Cahiers du monde russe et soviétique”, 1965, vol. 6, № 10–12, p. 472–496; V. Calverton, *The Bankruptcy of Marriage*, New York 1928, 341 p.; S. Fitzpatrick, *Sex and Revolution: An Examination of Literary and Statistical Data on the Mores of Soviet Students in the 1920s*, “Journal of Modern History”, 1978, vol. 50, p. 252–278; F.W. Halle, *Women in the Soviet East*, London 1938, 363 p.; M. Stern, A. Stern, *Sex in the Soviet Union*, London 1981, 224 p.; A. Willimott, *The Kommuna Impulse: Collective Mechanisms and Commune-ists in the Early Soviet State*, “Revolutionary Russia”, 2011, № 1 (24), p. 59–78 і інш.

⁷ О. Дорохина, *Влечение в законе. Брачное законодательство первых лет советской власти*, «Родина: Российский исторический журнал», 2009, № 5, с. 107–109; И.С. Кон, *Клубничка на березке. Сексуальная культура России*, Москва 2010, 608 с.; Н. Лебина, *Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю*, Москва 2015, 488 с.; О. К. Міхеєва, *Проблеми шлюбних відносин у контексті радянської сімейної політики в Україні на початку 1920-х рр. (за матеріалами газет та фахових юридичних часописів)*, “Історичні та політологічні дослідження”, 2013, № 4 (54), с. 128–133; Т. Осипович, *Проблемы пола, брака, семьи и положение женщины в общественных дискуссиях середины 1920-х гг.*, “Общественные науки и современность”, 1994, № 1, с. 166–171; А. М. Пушкарев, *“Новый быт”: идеологические интерпретации сексуального (по материалам русской художественной литературы и критики 1920-х годов*, “Журнал исследований социальной политики”, 2007, т. 5, № 4,

знаходзім на старонках прац некаторых беларускіх вучоных, што даследуюць гендэрныя аспекты мінуўшчыны⁸. Аднак у якасці са-

с. 459–482; А. Пушкарев, Н. Пушкарева, *Ранняя советская идеология 1918–1928 годов и “половой вопрос” (о попытках регулирования социальной политики в области сексуальности)*, [w:] *Советская социальная политика 1920–1930-х годов: идеология и повседневность*, ред.: П. Романов и Е. Ярская-Смирнова, Москва 2007, с. 199–227; Л. І. Слюсар, *Модернізація шлюбу і сім’я в Україні: особливості радянського періоду*, “Демографія та соціальна економіка”, 2013, №1(19), с. 17–27; В. Д. Сутрин, Н. М. Доропий, *Проблемы брачно-семейных отношений и полового воспитания в первые годы советской власти*, “Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Сер. : Психолого-педагогічні науки”, 2013, № 5, с. 261–266; А. Ю. Рожков, *В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов*, Москва 2014, 640 с. і інш.

⁸Е. Гапова, *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в Советской Белоруссии и Западной Беларуси*, [w:] *Гендерные истории Восточной Европы*, ред.: Е. Гапова, А. Усманова, А. Пето, Минск 2002, с. 100–123; А. Д. Грыгор’еў, *Барацьба з праявамі сацыяльнай паталогіі на Беларусі, (1917–1941 гг.)*, “Весці Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта”, 2002, № 2, с. 112–116; А. Гужалоўскі, *Замах на сям’ю: сексуальная рэвалюцыя 1920-х г. у БССР на старонках перыядычнага друку*, “Беларускі гістарычны агляд”, 2015, т. 22, сш. 1–2 (42–43), с. 89–123; А. Гужалоўскі, *Прастытуцыя ў БССР у часы НЭПа*, “Arche”, 2015, № 9 (142), с. 243–266; А. А. Гужалоўскі, *Сацыяльна-ўтапічны эксперымент: вопыт арганізацыі маладзёжных камун у БССР*, “Беларуская думка”, 2016, № 1, с. 70–76; А. Н. Дулов, *Брак, семья, материнство в государственной политике БССР 1920-х – первой половины 1930-х гг.*, [w:] *Женщины в истории: возможность быть увиденными*, ред.: И. Р. Чикалова, Минск 2004, вып. 3, с. 218–235; А. Н. Дулов, *Проституция и борьба с ней в Витебске в первые годы Советской власти* [w:] *Женщина. Образование. Демократия: материалы 3-ей международной междисциплинарной научно-практической конференции (8–9 декабря 2000 г.)*, Минск 2001, с. 297–299; В. Жыбуль, *Адлюстраванне праблемы абортаў і прастытуцыі ў беларускай савецкай літаратуры 1920–30-х гг. XX ст.*, [w:] *Terra alba. Ното Венерус: Сэксуальная прастора беларускай культуры*, ред.: С. І. Даніленка, Мінск, 2001, с. 186–193; В. Жыбуль, *Сэксуальны гвалт у беларускай савецкай літаратуры*, [w:] *Terra alba. Ното Венерус: Сэксуальная прастора беларускай культуры*, ред.: С. І. Даніленка, Мінск, 2001, с. 179–186; И. Курков, “Безработица является поводом для проституции” (из документов женотдела ЦК КП(б)Б 1920-х гг.), [w:] *Женщины на краю Европы*, ред.: Е. Гапова, Минск 2003, с. 130–144; И. Курков, *Гендерный строй белорусской деревни*, “Иной взгляд”, 2000, март, с. 25–26; И. В. Лавриновская, *Трансформация*

мастойнага аб'екта даследавання беларускія даследчыкі гэтую праблему не разглядалі.

Уключэнне сямейна-шлюбных адносін ў сацыялістычную праграму

Адносіны да сэкса ў еўрапейскім грамадстве да пачатку ХХ ст. базаваліся перш за ўсё на сплыве традыцыйнай і хрысціянскай маралі. У такіх грамадствах сэкс быў табуіраванай тэмай, ён быў непрыёмальны па-за шлюбам, як непрыёмальныя былі таксама кантрацэптывы і абарты. Развіццё навуковых ведаў, падзенне аўтарытэту царквы, а таксама пераход ад аграрнага да індустрыяльнага грамадства прывялі да размывання маральнага канону. З'яўленне руху суфражыстак і яго лагічнага працягу – фемінізму на мяжы ХІХ і ХХ стст. прывяло да таго, што масы жанчын адчулі сябе роў-

сямейно-брачных устаноў сельскай жанчыны Беларусі в ХХ в. (1900–1991 гг.), “Научные труды Республиканского института высшей школы”. Серия “Исторические и психолого-педагогические науки”, 2011, вып. 11, ч. 1, с. 111–117; Н. Е. Мусина, Государственная политика и молодежь: проблемы быта, досуга, отношения полов (БССР, 20-е гг. ХХ в.) [w:] Актуальные проблемы из исторического прошлого и современности в общественно-гуманитарных и социо-религиоведческих науках Беларуси ближнего и дальнего зарубежья: материалы Междунар. научно-теоретической конференции, ред.: В. А. Космач, Витебск, 2007, ч. 2, с. 307–310; Н.Е. Мусина, Девiantное поведение молодежи Беларуси в 1920-е годы, [w:] Достижения фундаментальной, клинической медицины и фармации: материалы 64-й юбилейной науч. сессии сотрудников унта, посвященной 75-летию его образования, ред.: В. П. Дейкало, Витебск 2009, с. 603–606; Н. Е. Мусина, Проблемы быта и семейно-брачных отношений в государственной молодежной политике БССР в 20-е гг. ХХ в., [w:] Достижения фундаментальной, клинической медицины и фармации: материалы 61-й науч. сессии ВГМУ, ред.: А. П. Солодков, Витебск 2006, с. 547–550; Д. Н. Понуждаев, Милиция Беларуси в борьбе с проституцией в период новой экономической политики, “Вестник Воронежского института МВД России”, 2013, № 3, с. 214–218; І. В. Романенко, Трансфармацыя статусу беларускай сельскай жанчыны в ХХ – начале ХХІ в., Минск 2015, 201 с.; А. П. Соловьянов, Проституция несовершеннолетних в Советской Белоруссии в 1920-е годы, [w:] Женщина. Общество.

нымі мужчынам, што кардынальным чынам адбілася на сэксуальных зносінах.

Сацыялісты ўключылі вырашэнне гендэрных праблем у сваю праграму, прычым адразу ж абвясцілі сацыялізм адзіным вучэннем, якое здольна іх канчаткова вырашыць. Яны тлумачылі, што ўсе праблемы ўзаемаадносін паміж паламі выкліканы заняволеннем жанчыны, а таксама раздзяленнем працы і прыватнай уласнасцю. З-за адсутнасці сродкаў да існавання жанчыны ў капіталістычным грамадстве ў якасці прастытутак, утрыманак альбо жонак вымушаны прапаноўваць сябе мужчынам. Прычым, буржуазная мараль прымушае жанчын хлусіць пра каханне нават тады, калі яны кіруюцца халодным разлікам. Адпаведна марксісцкаму вучэнню, жанчыны трывалі дваіны прыгнёт – ад капітала і буржуазнай сям’і. Пралетарская рэвалюцыя мусіла знішчыць прыватную ўласнасць, а разам з ёю і сям’ю.

Ужо першыя сацыялісты даволі хутка зразумелі, што сям’я будучыні не можа быць саюзам індывідуальнасцяў. Арыентацыя традыцыйнай сям’і на падтрымку волі індывіда ад пачатку супярэчыла інтарэсам калектыва і класа. Таму сацыял-рэфарматы кшталту Б.П. Анфантэна ўжо ў першай палове XIX ст. паставілі на мэце пераўтварыць сэксуальна-сямейнае партнёрства ў вольнае каханне-сяброўства. Іх тэорыі і практычныя эксперыменты ў камунах

Образование. Материалы 9-ой международной междисциплинарной научно-практической конференции, Минск 2007, с. 212–215; А. Усманова, *О марксистской теории любви*, “Топос”, 2010, № 3, с. 195–227; С. М. Ходзін, *Гендерный аспект савецкай мадэлі мадэрнізацыі беларускай вёскі (1920-я гады)*, “Гісторыя і грамадазнаўства”, 2016, № 5, с. 3–11; И. Р. Чикалова, *Гендерная система (пост)советской Беларуси: воспроизводство и трансформация социальных ролей в публичной и приватной сфере*, “Российские и славянские исследования”, 2009, вып. 4, с. 51–66; П. В. Шевелев, *Брачные узы по-новому*, “Беларуская думка”, 2014, № 1, с. 95–97; Г. Н. Яковлева, *Общественное и частное в жизни женщин г. Витебска (начало 20-х гг. XX в.)*, [w:] *Женщина. Образование. Демократия. Мат-лы 3-й международной междисциплинарной научно-практической конференции*, ред.: Г. И. Шатон, Минск 2001, с. 282–283.

паўплывалі на тое, як сямейна-шлюбныя адносіны разумелі заснавальнікі марксізму.

Ужо ў “Камуністычным маніфэсце”, які з’явіўся ў 1848 г. стваральнікі камуністычнай тэорыі, якія, як вядома, не былі паньлымі ханжамі, палемізуюць з крытыкамі сацыялізацыі жонак. “Зрэштай, няма нічога сьмяшнейшага, як высока-моральнае абурэньне нашых буржуёў проціў нібыта офіцыяльнай супольнасьці жанок пры камуністычным ладзе. Тымчасам, камуністым няма патрэбы заводзіць супольнасьць жанок, бо гэтая супольнасьць была бадай што заўсёды”. Наступны пасаж класікаў крыху прыдчыняе завесу над таямніцай адносінаў палоў пры камунізме: “У рэчавістасьці буржуазнае малажонства (шлюб) зьяўляецца супольнасьцю жанок. Камуністых можна было б упікнуць хіба ў тым, што яны хочучь паставіць адкрытую супольнасьць жанок на месца брыдкай, патаемнай”.⁹ Акрамя абмеркавання вяртаньня да палігамных адносінаў пры камунізме, К. Маркс і Ф. Энгельс на адной са старонак свайго праграмага дакумента паведамляюць пра намер камуністаў замяніць хатняе выхаванне дзяцей грамадскім. Пазней, у 1884 г. Ф. Энгельс вярнуўся да абмеркавання адносінаў паміж паламі ў камуністычным грамадстве ў сваёй працы “Паходжанне сям’і, прыватнай уласнасьці і дзяржавы”, дзе выступіў ужо за манагамны саюз, заснаваны на вольным каханні і легкі развод у выпадку, калі яно сышло.¹⁰

Тэму вольнага кахання ў камуністычным грамадстве ў 1879 г. у сваёй працы “Жанчына і сацыялізм” развіў вядомы барацьбіт за правы жанчын, германскі сацыял-дэмакрат А. Бебель. Ён, у прыватнасьці, лічыў, што “задавальненне палавой патрэбнасьці – такая ж асабістая справа кожнага чалавека, як задавальненне усякай іншай натуральнай патрэбнасьці. Ніхто не павінен аддаваць у гэтым спра-

⁹ К. Маркс, Ф. Энгельс, *Камуністычны маніфэст*, Менск 1924, с. 41.

¹⁰ Ф. Энгельс, *Паходжанне сям’і, прыватнай уласнасьці і дзяржавы*, Мінск 1970, с. 119.

вадзачу іншаму і не пакліканы сюды ўмешвацца.”¹¹ Акрамя таго, А. Бабель развіў марксісцкую думку пра разбурэнне традыцыйнай сям’і шляхам сацыялізацыі дзяцей, а менавіта пра іх грамадскае выхаванне з ясельнага ўзросту супольнымі камітэтамі, куды павінны ўваходзіць бацькі і педагогі.

Бальшавікі не мелі дакладнай праграмы ў галіне сэксуальнай і сямейна-шлюбнай палітыкі. Іх рыторыка на гэты конт зводзілася пераважна да сацыяльна-эканамічнага вызвалення жанчыны і пераадолення гендэрнай няроўнасці. Меркавалася, што на месца традыцыйнай сям’і павінны былі прыйсці квазісямейныя формы арганізацыі людзей, звязаныя не кроўнай еднасцю, але вытворчымі абавязкамі. У.І. Ленін, як і яго папярэднікі разумеў “буржуазную” сям’ю як перашкоду на шляху рэалізацыі сацыялістычнага эксперыменту. У той жа час Ленін зразумеў, што ў сэксуальнай свабодзе хаваецца небяспека індывідуалізму. Так, у 1915 г. ён рэзка раскрытыкаваў план артыкула І.Ф. Арманд, прысвечанага сям’і, жаночаму пытанню і свабодзе кахання: “Патрабаванне свабоды кахання раю зусім выкінуць, гэта не пралетарскае, а буржуазнае патрабаванне”.¹²

Калі рэвалюцыя разбурыла традыцыйныя нормы і рэгулятары сэксуальных паводзінаў – царкву, шлюб і нават само паняцце кахання, замяніць іх не было чым. У 1920 г. у размове з К. Цэткін, У.І. Ленін высунуў цьмяную думку пра тое, што сэксуальнай рэвалюцыі папярэнічае рэвалюцыя сацыяльная: “У галіне шлюбу і палавых зносінаў набліжаецца рэвалюцыя, сугучная пралетарскай рэвалюцыі”. Разам з тым, паводле ўспамінаў нямецкай камуністкі, ён не ўхваляў празмерныя захапленні тэорыяй полу, увагі да палавых адносінаў, заклікаў моладзь займацца фізічнымі практыкаваннямі замест сэкса. У той жа размове з К. Цэткін, Ленін назваў шкоднай думку аб тым, што пры сацыялізме задаволіць палавую смагу будзе гэтак жа проста як выпіць шклянку вады.¹³

¹¹ А. Бабель, *Женщина и социализм*, Петроград 1918, с. 442.

¹² В. И. Ленин, *Полное собрание сочинений*, Москва 1964, т. 49, с. 51.

¹³ К. Цеткин, *Воспоминания о Ленине*, Москва 1925, с. 15.

Буйнейшым спецыялістам у галіне гендэрных адносінаў у рускай сацыял-дэмакратыі была А.М. Калантай, погляды якой уяўлялі складаны сімбіёз фемінізму і марксізму. Яна лічыла, што толькі вольныя і, як правіла, шматлікія сэксуальныя сувязі дазваляць жанчыне захаваць уласную індывідуальнасць у грамадстве, дзе гаспадарыць мужчыны. Першую сур'ёзную тэарэтычную працу на гэтую тэму пад назвай “Сацыяльныя асновы жаночага пытання” яна напісала ў 1909 г. Сярод вялікага фактычнага матэрыялу, які характарызаваў працу і быт жачын у Расійскай імперыі, мы знаходзім у гэтай працы пакуль што яшчэ вельмі няпэўныя контуры новых сэксуальных адносінаў пры сацыялізме: “Пасля пераносу выхавальніцкай функцыі з сям’і на грамадства знікне апошняе замацаванне сучаснай закрытай сямейнай ячэйкі... На змену сучаснай прымусовай форме шлюбу ідзе вольны саюз свабодных індывідуумаў... Ідэал вольнага кахання несумненна адпавядае той норме зносінаў паміж паламі, якое ўсталое калектывісцкае грамадства”.¹⁴ У рэчышчы крытыкі “буржуазнай сям’і” і “буржуазнай падвойнай маралі” А. М. Калантай выказвае ўпэўненасць, што ў недалёкай будучыні “палавая маральнасць зробіцца справай асабістага сумлення кожнага”.¹⁵

У разгар грамадзянскай вайны А. М. Калантай піша брашуру “Новая мараль і рабочы клас”, дзе развівае свае погляды на каханне і сэксуальныя адносіны ў новым грамадстве. Гэтая брашура была напісана пад уплывам папулярнай кнігі нямецкай феміністкі Г. Мейзель-Хес “Сэксуальны крызіс” (1911), дзе сцвярджалася, што сучасная палавая мараль – фікцыя, а традыцыйны шлюб супярэчыць прыродзе чалавека і забівае каханне. Напачатку Калантай малое партрэт жанчыны будучага, сканцэнтраванай на працы, але разам з тым не варожай да “зямных радасцяў”. Гэтыя жанчыны – не ўласніцы. Паважаючы пачуцці іншых, яны чула ставяцца да жан-

¹⁴ А. Коллонтай, *Социальные основы женского вопроса*, Санкт-Петербург 1909, с. 219.

¹⁵ А. Коллонтай, *Социальные основы*, с. 171.

чын-саперніц і патрабавальна да мужчын, даруючы ім здраду, але не ігнараванне іх духоўнага пачатку.

А.М. Калантай выступае супраць трох асноўных форм сэксуальных адносінаў: легальнага шлюбу, які, на яе думку, супярэчыць мабільнай чалавечай псіхіцы, вольнага саюзу, што вымагае зашмат выдаткаў часу і духоўных сіл, а таксама прастытуцы. Замест гэтых старых форм, яна прапануе там, дзе адсутнічае вялікае каханне (а яно, як вядома, адсутнічае ў абсалютнай большасці людзей) практыкаваць “каханне-гульнію” альбо “эратычнае сяброўства”. Гэтую форму сэксуальных адносінаў уяўлялася як “назапашванне любоўнай патэнцы”, “школа кахання”, якая не замінае грамадскаму і асабістаму жыццю партнёраў.¹⁶ Ідэал Калантай – гэта манагамны саюз, заснаваны на “вялікім каханні”. Але “не бессменны” і не застылы. Чым складаней псіхіка чалавека, тым непазбежней “змены”. Таму, на яе думку найбольш распаўсюджанай формай палавых адносінаў пры сацыялізме будзе “канкубінат” альбо “паслядоўная манагамія”. Побач з гэтай формай будзе існаваць цэлая гама разнастайных відаў адносінаў у межах “эратычнага сяброўства”.¹⁷

У 1920 г., пасля смерці І.Ф. Арманд, А.М. Калантай на непрацягла час заняла пасаду загадчыцы жаночага аддзела ЦК УсеКП(б). Такім чынам, яна атрымала магчымасць не толькі прапагандаваць свае радыкальныя марксісцка-феміністычныя погляды праз друк і лекцыі, але ўкараняць іх у жыццё адміністрацыйнымі метадамі. Пра эвалюцыю гэтых поглядаў сведчыць апошняя праца Калантай на тэму сэксуальнай маралі “Дарогу крылатаму Эрасу!”¹⁸, адрасаваная паводле яе падзагалюўку, працоўнай моладзі. У гэтай працы яна паспрабавала пераадолець надта абагуленыя ўяўленні расійскіх

¹⁶ А. Коллонтай, *Новая мораль и рабочий класс*, Москва 1919, с. 43.

¹⁷ А. Коллонтай, *Новая мораль*, с. 46.

¹⁸ Гэты артыкул быў напісаны А.М. Калантай у Нарвегіі, неўзабаве пасля заканчэння бурлівага кахання і трагічнага растання з маладым матросам-балтыйцам П.Я. Дыбенкам, адносіны з якім ставілі пад сумненне практычную значнасць яе тэарэтычных пошукаў.

марксістаў пра новыя адносіны палоў пры сацыялізме, асэнсавашы, што рэвалюцыя – гэта толькі іх зыходныя кропка.

Гутарка ў ёй ідзе пра неабходнасць змены ментальнасці людзей і як вынік гэтага – пабудовы новых адносінаў паміж мужчынам і жанчынай у выглядзе разнастайных любоўных саюзаў вольных і раўнапраўных членаў працоўнага калектыва. У прыватнасці, яна піша: “Каханне стала шматгранным, шматструнным... Усё цяжэй пры такой складанасці адценняў кахання усталяваць непасрэдную сувязь паміж “Эрасам бяскрылым” (цялеснай цягай) і “Эрасам крылатым” (цялеснай цягай змяшанай з душэўнымі эмоцыямі)”.¹⁹ Далей Калантай наступным чынам развівае ўласную думку пра шматграннасць кахання: “Аднаго жанчына кахае вярхамі душы, з ім сугучны яе думкі, імкненні, жаданні; да другога яе цягне цялесная моц. У адносінах да адной жанчыны мужчына саспытвае пачуцце ашчаднай пяшчоты, у іншай ён знаходзіць падтрымку і разуменне ўласнага я. Якой жа з дзвюх ён павінен аддаць паўнату Эраса? і чаму ён павінен ірваць, нявечыць сваю душу, калі паўнату быцця дае толькі наяўнасць першай і другой духоўнай павязі?”. Такім чынам, на яе думку, “ключ да вырашэння праблемы загадкавага кахання да дзвюх і да трох, якая была не па зубах прадстаўнікам буржуазнага грамадства, цяпер апынулася ў руках пралетарыята”.²⁰

Папярэдзваючы моладзь ад захаплення выключна “бяскрылым Эрасам”, аўтарка ў той жа час тлумачыла ёй: “Мараль рабочага класа... адкідае знешнюю форму любоўных адносінаў палоў. Для класавых задач рабочага класа зусім абыякава – ці набывае каханне форму працяглага і аформленага саюзу альбо выражаецца ў форме сувязі, якая мінае. Ідэялогія рабочага класа не ставіць аніякіх фармальных межаў для кахання”.²¹ Падкрэслім, што, паводле Калан-

¹⁹ А. Коллонтай, *Дорогу крылатому Эросу! (письмо к трудящейся молодежи)*, “Молодая гвардия”, 1923, № 3, с. 120.

²⁰ А. Коллонтай, *Дорогу крылатому Эросу*, с. 121.

²¹ А. Коллонтай, *Дорогу крылатому Эросу*, с. 122.

тай, яка ўпершыню аб’яднала марксізм і сэксуальнасць, падставай для адмовы ад “фармальных межаў” было менавіта *каханне*, а не лёгкія спарванні, сэнс якіх – улада над іншым. Яна выступала супраць буржуазнага вольнага кахання гэтак жа зацята, як і супраць буржуазнага шлюбу. Такім чынам, тэорыя кахання Калантай, збудаваная на марксісцкім сацыяльна-эканамічным падмурку, уключала новыя этычныя катэгорыі і паняцці.

Увасабленню ў сэксуальных адносінах шчырасці, асабістай незалежнасці і эратычнай радасці былі павінны спадарожнічаць новыя формы агульнажыцця і выхавання дзяцей. У 1920 г. Калантай падтрымала заканадаўчую легалізацыю абортаў у РСФСР (і адпаведна ў БССР), якія лічыла часовай з’явай. Яна выступала за перадачу дзяцей, са згоды маці, на выхаванне ў дзяржаўныя ўстановы, дзеля чаго насельніцтва трэба было абкласці спецыяльным падаткам. Важнай умовай пабудовы новага быту з’яўлялася супольнае пражыванне ў звязаных з вытворчымі калектывамі дамкамундах, дзе вядзенне гаспадаркі ўскладалася на спецыялістак.

Брытанскі гісторык-марксіст Э. Хобсбаўм адзначаў, што яму “... невядомы ніводны рэвалюцыйны рух альбо рэжым, які б не развіваў пурытанскую тэндэнцыю, уключаючы марксісцкі рух, дактрына заснавальнікаў якога была далёка не пурытанская”.²² Немала прыхільнікаў падобнай пурытанскай тэндэнцыі – апанентаў А.М. Калантай было ў савецкай дзяржаўнай і партыйнай эліце. Сярод апошніх мы знаходзім наркама асветы А.В. Луначарскага, члена Палітбюро ЦК УсеКП(б) М.І. Бухарына, наркама аховы здароўя РСФСР М.А. Сямашку, сакратара Цэнтральнай кантрольнай камісіі УсеКП(б) Е.М. Яраслаўскага, сакратара Выканкама Камінтэрна Д.З. Мануільскага, загадчыка жанаддзела ЦК УсеКП(б) С.М. Смідовіч і інш. Усе яны, адкрыта альбо схавана палемізуючы з А.М. Калантай, выступалі супраць нястрыманасці ў зносінах паміж паламі, тлумачучы сваю пазіцыю тым, што непераборлівасць у сэксе ўласціва буржуазнаму

²² E. Hobsbawm, *Revolutionaries*, London 2011, p. 252.

грамадству, яна вядзе да шкодных грамадскіх наступстваў і да т. п. Разам з тым, усе яны будавалі ўласныя развагі па праблемах выхавання палавой маралі вакол тэорыі новага кахання А.М. Калантай, якая набыла вялікую папулярнасць у грамадстве, асабліва – сярод моладзі.

Так, Д.З. Мануільскі, не прапануючы ніякіх новых мадэляў сэксуальных паводзінаў, заклікаў моладзь звярнуцца да аскетычнай маралі старых большавікоў-падпольшчыкаў, а таксама больш вучыцца, чытаць, працаваць. Е.М. Яраслаўскі разглядаў развагі пра крылаты і бяскрылы Эрас у адным шэрагу з буржуазнымі тэорыямі кахання.

У маі 1925 г. чытачы гомельскай “Палесскай праўды” маглі азнаёміцца з артыкулам М.І. Бухарына, прысвечаным упарадкаванню быту моладзі. Абмеркаванні праблемы на падобным высокім узроўні сведчыла пра яе сур’ёзны характар. Бухарын заклікаў савецкую моладзь спыніць сэксуальную рэвалюцыю, тлумачыўшы ёй, што ад баявой, разбуральнай працы дзяржава перайшла да мірнага будаўніцтва. Ён, у прыватнасці, засцерагаў маладых чытачоў: “Чулі, напрыклад, некаторыя нашы юнакі і дзяўчаты, што вельмі рэвалюцыйным лічылася пляваць на ўсялякія сарамлівасці ў галіне палавых адносінаў. Тады гэта быў рэзкі пратэст супраць сляпых забабонаў грамадства, супраць агідных законаў так званага сямейнага права, супраць прыніжэння жанчыны. Але людзе не разумеюць гэтага і па-ранейшаму лічуць, што максімум неўрэгуляванасці – самы святы закон”²³

У 1926 г. рэдакцыя віцебскай “Зары Захаду” змясціла вытрымку з лекцыі А.В. Луначарскага “Якім будзе сацыялістычны быт”. З яе вынікала, што шлюб пры сацыялізме павінен быць парным, дзяцей павінны выходваць іх бацькі. Наркам асветы, пагаджаючыся з Калантай у пытанні аб неабходнасці вызвалення жанчын ад быту

²³ Н. Бухарин, *Об упорядочении быта молодежи*, “Полесская правда”, 1925, № 122, с. 2.

і ўцягненні іх у будаўніцтва сацыялізму, палемізаваў з ёй адносна вольных адносін паміж паламі і ўвядзення 5-рублёвага падатку на калектыўнае выхаванне дзяцей.²⁴ У наступныя гады пазіцыя Луначарскага ў палавым пытанні стала яшчэ больш кансерватыўнай. Ён прапанаваў глядзець на асобу, якая мае 5-6 разводаў, як на злодзея, што мае за плячыма 5-6 крадзежоў са ўзломам. Гэтыя думкі, выкладзеныя ў спецыяльнай брашуры, прысвечанай пытанням быту,²⁵ Луначарскі агучыў на сваёй публічнай лекцыі ў Мінску 18 лістапада 1928 г. У прыватнасці, народны камісар асветы заклікаў адмовіцца ад погляду на жанчыну як на прадмет асалоды, а таксама супраць тых “новых” адносінаў, якімі “хванабэрыца многія маладыя шчалкапёры”. “Які ж рэцэпт мы можам даць моладзі ў адказ на яе пытанне аб тым, як ёй наладзіць свае палавое жыццё?” – рытарычна пытаў А.В. Луначарскі сваю аўдыторыю. і адразу ж даваў адназначны адказ: “Устрыманне. Устрыманне для моладзі зусім не шкодна”.²⁶

Але галоўным апанентам А.М. Калантай стаў псіханеўролаг-марксіст А.Б. Залкінд, які ў сярэдзіне 1920-х гг. у шэрагу артыкулаў паспрабаваў сфармуляваць новую савецкую мадэль сэксуальных паводзінаў моладзі. Адпаведна ёй, клас пралетарыяў у мэтах рэвалюцыйнай мэтазгоднасці меў права ўмешвацца ў палавое жыццё яго асобных прадстаўнікоў. Палавое прыцягненне пралетарыя да тых, хто паходзіў з эксплуатацыйных класаў, Залкінд прапанаваў разглядаць у якасці аднаго з відаў палавых вычварэнняў, як прыцягненне “да кракадыла, да арангутанга”. У адносінах паміж мужчынам і жанчынай не павінна было быць флірта, заляцанняў, какецтва і іншых формаў “палавога заваявання”. Сэксуальная прыцягальнасць чалавека вызначаецца яго класвай прыналежнасцю.

²⁴ *Полеская правда*, 1926, № 286, с. 3.

²⁵ А. Луначарский, *О быте*, Москва–Ленинград 1927, 83 с.

²⁶ *Звезда*, 1928, № 267, с. 4.

У 1924 г. выйшла папулярная праца А.Б. Залкінда з шакуючай назвай “Дванаццаць палавых заповедзяў рэвалюцыйнага пралетарыята”, які выклікала абмеркаванні, спрэчкі, водгукі ў друку. Яе пафас быў накіраваны на ўпардкаванне сэксуальнага жыцця савецкіх мужчын і жанчын на аснове класавай, пралетарскай этыкі. У рэчышчы фрэйдысцкай тэорыі сублімацыі, псіханеўролаг-марксіст прапанаваў маладым будаўнікам сацыялізму не спяшацца брацца шлюбам, устрымлівацца ад выпадковых сувязяў, эканоміць сэксуальную энергію для грамадска-карысных спраў, шукаць сэксуальных партнёраў па класавай прыкмеце, пазбавіцца ад рэўнасці і, нарэшце, дазволіць класу карэктіраваць палавое жыццё сваіх індывідаў.²⁷

Характарызуючы розныя погляды прыхільнікаў пурытанскага спосаба вырашэння палавога пытання, трэба адзначыць, што ўсіх іх аб’ядноўваў агульны погляд на сэкс, як на нешта другаснае, на тое, што пасля пабудовы базіса сацыялізму вырашыцца само сабою. Аднак, толькі асуджэнне апалагетыкі сэксуальнай разняволенасці не давала адказаў на важныя жыццёвыя пытанні, якія абмяркоўваліся на шматлікіх камсамольска-маладзёжных сходах. Напрыклад, як ставіцца да кахання паміж мужчынам і жанчынай па-за межамі новага грамадзянскага шлюбу?

Тэарэтычныя пошукі ў Савецкай Беларусі

Адным з найбольш дасведчаных спецыялістаў у БССР у галіне марксісцкага вырашэння “жаночага пытання” была жонка старшыні СНК БССР Я.А. Адамовіча – С.С. Шамардзіна. Яна ўзначальвала жаночы аддзел ЦК КП(б)Б у час, калі пасадку загадчыка аналагічнай структуры ў ЦК УсеКП(б) у Маскве займала А.М. Калантай. Як і яе старэйшая і па пасадзе і па ўзросце калега Шамардзіна была гарачай прыхільніцай бытавога равенства, грамадзянскага шлюбу,

²⁷ А. Б. Залкінд, *Дванаццаць палавых заповедей революционного пролетариата* [w:] *Философия любви*, Москва 1990, т. 2, с. 224–255.

лёгкіх разводаў, а таксама абортаў. У сваіх шматлікіх выступах таго часу яна канструіруе вобраз “новай жанчыны”, вольнай ад маральных абмежаванняў і старой маралі. Гэтая “новая жанчына” сваёй галоўнай справай лічыць служэнне грамадству, а таксама самаўдасканалванне, у т. л. у галіне адносінаў з процілеглым полам. Адвечныя сацыяльныя ролі жонкі і маці для яе з’яўляюцца другаснымі.

Напрыклад, 5 кастрычніка 1921 г. выступаючы на дэлегацкім сходзе работніц г. Мінска з дакладам “Аб шлюбна-палавой маралі”, Шамардзіна тлумачыла жаночым актывістам: “Цяпер, падчас пераходнага перыяду адбываецца ломка старой сям’і. Жанчыны ўжо маюць роўныя правы. Эканамічная залежнасць жанчыны ад мужчыны адпадае. Выхаванне дзяцей робіцца грамадскім. Цяпер цяжка вызначыць якія формы набудуць сямейна-шлюбныя адносіны, але дваістасці маралі буржуазнай сям’і больш не будзе. Мужчына і жанчына будуць адрознівацца толькі паламі”.²⁸ Падобную рыторыку, накіраваную на разбурэнне традыцыйнай сям’і мы знаходзім у выступах заступніц С.С. Шамардзіной на пасадзе загадчыка жаннадзела. Так, М.Ф. Муратава, выступаючы 2 мая 1923 г. на сходзе дэлегатак з дакладам “Аб новых формах быту работніц” прама заявіла: “Жанчына павінна вызваліцца ад цяжара сямейнага жыцця. Неабходна ўцягнуць у жанадзел жонак рабочых, якія дапамогуць разбурыць стары быт, сям’ю рабочага”.²⁹

Новыя ідэі, накіраваныя на разбурэнне традыцыйнай сям’і актыўна абмяркоўваліся на старонках тагачаснага савецкага друку, у т. л. беларускага. Галоўная газета рэспублікі “Звязда” змяшчала артыкулы ў падтрымку жанчын, якія наўважыліся кінуць выклік старой маралі і пакінуць нялюбага мужа насустрач новаму, вольнаму каханню.³⁰ Абмяркоўваліся на старонках “Звязды” таксама

²⁸ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь [dalej: НАРБ], ф. 4п, воп. 1, спр. 603, Прагколы дэлегацкіх сходаў, арк. 150.

²⁹ НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 1195, Прагколы дэлегацкіх сходаў, арк. 59.

³⁰ Гл. напр.: Правдин, *Женщина, которая осмелилась...*, “Звезда”, 1927, № 91, с. 2.

практычныя пытанні ўладкавання новага быту. Напрыклад, напрыканцы 1925 г. газета змясціла артыкул жаночай актывісткі Ц. Камінскай у падтрымку ідэі А.М. Калантай аб неабходнасці ўвядзення невялікага падатку на халастых і бяздзетных, які пойдзе на калектыўнае выхаванне дзяцей.³¹

Прыхільнікам новых, вольных адносінаў паміж паламі давалі слова таксама рэдактары беларускіх рэгіянальных газет. У 1923 г. гомельскі спецыяліст па ахове мацярынства і маленства Г. Серман у спецыяльным артыкуле, прысвечаным барацьбе за падобныя адносіны пісаў: “Можа быць гэтыя новыя формы сям’і ўжо знойдзены. Можна меркаваць, што арганізацыя грамадскага харчавання, дзяржаўнага выхавання дзяцей адыграе пэўную разбуральную ролю. Нам трэба падобныя з’явы ўзмацняць і паглыбляць. і гэтую ролю павінны ўзяць на сябе Саветы”.³² У тым жа годзе карэспандэнт газеты “Палеская праўда” выступіў з рэзкай крытыкай класічных і эстрадных танцаў. Крытыкаваў ён танцы з зусім нечаканага боку, а менавіта як пошлую, мяшчанскую прэлюдыю да кахання. На яго думку, новая савецкая моладзь, у адрозненні ад мяшчанскай не была павінна “...хаваць свае каханне, свае здаровае імкненне адзін да аднаго ад цэлай арміі глупых і дробных забабонаў”.³³

У 1925 г. рэдакцыя віцебскай газеты “Зара Захаду” паведаміла чытачам пра гурток быту, які дзейнічаў пры ёй. На яго паседжаннях абмяркоўваліся пераважна пытанні барацьбы са спадчынай мінулага ў выглядзе ненармальных адносін паміж мужчынамі і жанчынамі – прастытуцыі, абортаў, венерычных захворванняў, палавых вычварэнняў. Разам з тым, сябры гуртка быту не маглі ўстрымацца ад таго, каб зазірнуць у будучыню. Так, на паседжанні гуртка 8 лю-

³¹ Ц. Камінская, *О ликвидации дел “алиментных”*, “Звезда”, 1925, № 291, с. 3.

³² Серман, *Советы и борьба за быт*, “Полесская правда”, 1923, № 1061, с. 2.

³³ А. Иркутов, *Где мы теряем время и силы*, “Полесская правда”, 1923, № 946, с. 3.

тага 1925 г. было вырашана ўвесці “...прастату, нармальную, натуральную неабходнасць у палавыя зносіны... якія працягваюць заставацца сакрэтна-забароненым, таямнічым, пра што гавораць шэптам, чаго дамагаюцца хітрыкамі”.³⁴ У студзені 1925 г. сябры гуртка ў поўным складзе наведалі лекцыю-дыспут “Як і навошта мы бярэмся шлюбам”, што адбылася ў Віцебскім гарадскім тэатры.³⁵ У снежні таго ж году Віцебскі тэатр не змог умясціць усіх жадаючых праслухаць лекцыю “Палавое рабства”, прачытаную вядомым дзеячам расійскага рэвалюцыйнага руху У.А. Пасэ, падчас якой ён “сакавіта і вобразна” распавядаў пра паэтыку палавога акта.³⁶

Дыскусія аб узаемаадносінах палоў у сацыялістычным грамадстве выходзіла на вышэйшую партыйную трыбуну рэспублікі. Так, на адным з паседжанняў X з’езда КП(б)Б, якое адбылося 8 студзеня 1927 г. прыбылы з Масквы начальнік Усходняга аддзела АДПУ, па сумяшчальніцтву член Камісіі партыйнага кантролю пры ЦК УсеКП(б)Б Я.Х. Петэрс ухіліўся ад прамога адказу на пытанне аб стандартах сэксуальных паводзінаў камуністаў. Прадстаўнік “партыйнай інквізіцыі”, праз рукі якога прайшлі сотні спраў членаў УсеКП(б), якія адмовіліся ад уласных жонак і дзяцей, сказаў, што яму цяжка высвятліць дакладна характар адносінаў жанатых камуністаў з іншымі жанчынамі і як гэтыя адносіны стасуюцца са знаходжаннем у партыі. і дадаў: “Жыццё у нас надзвычай ненармальнае. Я не ведаю як камуністы будуць жыць пры камунізме”.³⁷

Новую тэарэтычную складаючую у дыскусію аб адносінах палоў пры сацыялізме прапанавала маладая беларуская сацыялогія. Прафесар БДУ С.Я. Вальфсон, прысвяціў гэтаму пытанню асобную манаграфію пад назвай “Сацыялогія шлюбу і сям’і”. Пачынаючы

³⁴ Ф. Круглов, *Почему мы ставим половой вопрос*, “Заря Запада”, 1925, № 31, с. 3.

³⁵ Круглов, *Лекция-диспут Жернова*, “Заря Запада”, 1925, № 10, с. 5.

³⁶ *Заря Запада*, 1925, № 274, с. 3.

³⁷ НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 3083, Стэнаграма паседжанняў X з’езда КП(б)Б, арк. 452.

з 1926 г. 32-гадовы сацыёлаг змяшчаў фрагменты з яе ў перыядычным друку. Ужо ў першай падобнай публікацыі ён праводзіць думку пра ўмоўнасць, часовы характар маральных нормаў у чалавечым грамадстве, пачынаючы ад сорамаў дэманстраваць уласнае аголенае цела і сканчаючы сорамам імкнення да палігамных сэксуальных зносінаў. На яго думку, у адрозненні ад жывёл, якія спрадвеку падзяляліся і будуць падзяляцца на манагамных і палігамных, чалавечае грамадства “...не знае адвечных і якія раз на заўсёды вызначаюцца маральных прынцыпаў...Сягоння маральны прынцып – моногамія, учора і пазаўчора – полігамія, поліандрыя, дзесяткі іншых шлюбных форм, якія асьвечвала для свое эпохі сучасная мараль... пад ціскам эканомічнай патрэбы”.³⁸

У другой публікацыі, прысвечанай такой форме палавой забароны, як экзагамія Вальфсон моцна крытыкуе З. Фрэйда за яго спробы вытлумачыць сэксуальныя паводзіны людзей з дапамогаю “механістычных заалагічных упадабленняў”. Прычым робіць ён гэта з дапамогаю цытаты з працы Ф. Энгельса “Паходжанне сям’і, уласнасці і дзяржавы”³⁹, якая дапамагла аўтару зразумець вытокі поглядаў бальшавікоў на сэксуальна-шлюбную сферу: “Узаемная ж цярпімасць дарослыў самоў, адсутнасць рэўнасці была першаю ўмоваю для ўтварэння такіх буйных і моцных груп, у асяроддзі якіх толькі і магло адбыцца пераўтварэнне жывёлы ў чалавека”.⁴⁰

У 1929 г. у выдавецтве БДУ выйшла “Сацыялогія шлюбу і сям’і”, у якой С. Я. Вальфсон аб’яднаў усе свае папярэднія напрацоўкі па

³⁸ С. Вольфсон, *Лёс чалавечай маралі*, “Полымя”, 1926, № 6, с. 59–73; № 7, с. 65–81.

³⁹ Ва ўводзінах да сваёй кнігі “Сям’я і шлюб у іх гістарычным развіцці”, якая выйшла ў знакавым 1937 г. С. Я. Вальфсон быў вымушаны прабацаваць за “...рад няправільных сцвярджэнняў і памылковых устаноў па пытаннях, звязаных з развіццём сям’і”, у т. л. за інтэрпрэтацыю думак Ф. Энгельса, здзейсненую ў сярэдзіне 1920-х гг. С. Я. Вальфсон, *Сям’я і шлюб у іх гістарычным развіцці*, Менск 1937, с. 4.

⁴⁰ С. Я. Вольфсон, *Экзогамія*, “Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту ў Менску”, 1928, № 20, с. 13.

вызначаным пытанні. Коротка галоўную думку гэтай кнігі можна выкласці наступным чынам. Падзенне капіталізму прывядзе да трансфармацыі сям’і. Пабудова сацыялізму нясе з сабою адміранне сям’і і сацыялізацыю выхавання дзяцей. Пасля пабудовы сацыялістычнага грамадства дэзынтэграцыя сям’і дасягне свайго поўнага завяршэння. Кажучы пра правядзенне сэксуальнай рэвалюцыі на Беларусі, дзе ў той час сяляне ўтваралі больш за 80% насельніцтва, Вальфсон с задавальненнем адзначае, што “...пасля рэвалюцыі пазашлюбная палавая сувязь зрабілася ў вёсцы даволі звычайнай з’явай, ...нарадзіўшыя ў дзявоцтве – не закліямёная, як гэта было раней, ...развод стаў у савецкай вёсцы звычайна з’явай”.⁴¹ Свае словы пра крызіс сямейных адносінаў (“развесціся ў нас у пэўных выпадках лягчэй, чым адзначацца выбыўшым у дамовай кнізе”) ён ілюструе наступнымі лічбамі: з 1924 па 1927 гг. колькасць шлюбаў на 100 тыс. насельніцтва ў БССР скарацілася з 1 120 да 850, а разводаў – наадварот, павялічылася з 60 да 180.⁴²

На старонках кнігі С. Я. Вальфсона мы знаходзім водгукі дыскусіі, што адбывалася па гэтым пытанні па ўсёй краіне на працягу 1920-х гг. Ён уступае ў завочную палеміку з праціўнікамі крайнасцяў сэксуальнай рэвалюцыі. Так, выступаючы супраць вульгарна-матэрыялістычнага звядзення адносінаў паміж паламі да голай фізіялагічнай сувязі, супроць тэорыі стакана вады, ён рэзка крытыкуе “Дванаццаць палавых заповедзяў рэвалюцыйнага пралетарыята” А.Б. Залкінда, якія называе “дабрачынна-пастырскімі проповедзямі”.⁴³ Аўтар таксама звяртае ўвагу чытача на небяспечную з’яву, што пачала набіраць моц сярод праціўнікаў новай палавой маралі, а менавіта, на ўваскрашэнне царкоўнага шлюбу. У заключэнні Вальфсон прызнаецца, што не ведае, якія будуць новыя формы палавых ад-

⁴¹ С. Я. Вольфсон, *Социология брака и семьи (опыт введения в марксистскую генеомию)*, Минск 1929, с. 401.

⁴² С. Я. Вольфсон, *Социология брака*, с. 411.

⁴³ С. Я. Вольфсон, *Социология брака*, с. 382.

носінаў у сацыялістычным грамадстве. На яго думку, можна толькі меркаваць, што ў іх не будзе ні эканамічнага разліку, ні прымусу, яны не будуць абавязкова звязаныя са шлюбам і сям’ёй, для іх будзе неабавязковае сумеснае пражыванне партнёраў, а адзінае праўленне дзяржаўнага кантролю палавых адносінаў грамадзян сацыялістычнага свету будзе мець еўгенічны характар у выглядзе забароны рэпрадукцыі па медыцынскіх паказчыках.⁴⁴

Не абмяжоўваючыся публікатарскай дзейнасцю, С.Я. Вальфсон прасоўваў ідэі новай маралі ў жывой аўдыторыі. У лютым 1929 г. ён выступіў на камсамольскім дыспуце “Ці патрэбна нам сяброўства?”, які адбыўся ў Мінску з удзелам прэзідэнта Беларускай Акадэміі навук У.М. Ігнатоўскага. У сваім уступным слове дакладчык заклікаў зал распрацоўваць новыя формы сяброўства⁴⁵, “...падпарадкавання клясе і рэвалюцыі”.⁴⁶ У кастрычніку 1929 г. на запрашэнне рэдакцыі газеты “Чырвоная змена” ён рыхтаваўся да ўдзелу ў дыскусіі “Якой павінна быць камсамольская сям’я”. Але, па загаду зверху, яна была спынена так і не распачаўшыся.⁴⁷

Новы погляд на псіхалогію сэксуальнасці прапанаваў беларускаму грамадству вучань С.Я. Вальфсона, з 1923 г. – выкладчык, а з 1929 г. – прафесар БДУ Б.Э. Быхоўскі. На адно з найбольш актуальных пытанняў для савецкіх вучоных 1920-х гг. пра магчымасць сумяшчэння фрэйдызму і марксізму ён даў станоўчы адказ, але з пэўнымі абмежаваннямі. Вывучаючы феномен сям’і, малады беларускі сацыёлаг выкарыстоўваў метады псіхааналізу, які лічыў матэрыя-

⁴⁴ С. Я. Вольфсон, *Социология брака*, с. 444–449.

⁴⁵ Пафас прамовы С.Я. Вальфсона быў сапсаваны наступнай запіскай з залы: “Скажэце, як мне паступіць, як ацаніць такое сяброўства. Я – рабочая дзяўчына сябрвала з хлопцам-камсамольцам. Ён быў лепшы мой сябра на працягу некалькіх месяцаў, і што-ж, чым скончылася наша сяброўства? Як толькі ён уззяў мяне, – ён больш ня ведаў, не здароваўся, не гутарыў са мной. Я была ім ашукана. Мне стала ясна, што хлопец толькі дамагаўся свайго. Як жа паступіць з ім, як назваць такое сяброўства?”.

⁴⁶ А. Каліта, *Ці патрэбна нам сяброўства?*, “Чырвоная зьмена”, 1929, № 44, с. 4.

⁴⁷ *Чырвоная змена*, 1929, № 235, с. 2.

лістычным, маністычным і дыялектычным вучэннем. У 1923 г. ён выступіў у падтрымку тэорыі сублімацыі сэксуальнай энергіі ў сацыяльную дзейнасць, а таксама патлумачыў сэксуальныя неўрозы і фізіялагічную рэгрэсію чалавека прычынамі сацыяльнага характару.⁴⁸ Быхоўскі працягваў даследаваць з пазіцый фрэйдызму сацыялогію шлюбу і сям’і, што не перашкаджала яму крытыкаваць бацьку псіхааналізу, напрыклад за біялагізацыю сацыяльных з’яў. Ён, у прыватнасці, пісаў, што “...для нас сэксуальнае заўсёды з’яўляецца сацыяльнай праблемай, яно ўплывае на культуру, трансфармуючыся ў залежнасці ад канкрэтных грамадскіх умоваў... табу і падобныя яму культурныя з’явы – сацыягенныя”.⁴⁹ У 1926 г. у Мінску выйшла кніга “Метапсіхалогія Фрэйда”, у якой першы беларускі фрэйда-марксіст выдзяліў прымальныя і непрымальныя кампаненты (у т. л. прынцыпы працы псіхічнага апарата) вучэння З. Фрэйда, вызначыў перспектывы яго выкарыстання і развіцця ў рамках марксісцкага вучэння.⁵⁰

Але ўпершыню магчымасць публічнага выказвання ўласных поглядаў на будучыню сямейна-шлюбных адносінаў 20-гадовы Быхоўскі атрымаў 7 кастрычніка 1921 г. у Мінску на пасяджэнні ячэйкавых арганізатараў жанаддзелаў. Студэнт БДУ вельмі красамоўна і дасведчана для свайго ўзросту тлумачыў актывістам жаночага руху: “Палавое каханне – гэта цалкам здаровая і натуральная з’ява і нам камуністам трэба глядзець на яго менавіта так. Гэта – не нізкае, жывёльнае. Сапсаванай трэба называць жанчыну, якая ўстрымалася, але не тую, што здзейсніла палавы акт. Не можа быць ніякіх дэкрэтаў аб каханні. Каханню трэба даць вольнае натуральнае развіццё. Камуністы – не прарокі, мы не ведаем, што з гэтага атрымаецца. Чалавек па натуре шматшлюбны. Гісторыя

⁴⁸ Б. Быховский, *О методологических основаниях психоаналитического учения Фрейда*, “Под знаменем марксизма”, 1923, № 11–12, с. 158–177.

⁴⁹ Б. Быховский, *Генеономические воззрения Фрейда*, “Под знаменем марксизма”, 1926, № 9–10, с. 190.

⁵⁰ Б. Быховский, *Метапсихология Фрейда*, Минск 1926. 40 с.

нам гэта даказвае. Адна з формаў шматшлюбнасці – гэта асабістае вольнае каханне, як лепшы сродак таварыскай спайкі. Мне могуць запырачыць, што гэта прастытуцыя. Але мы раз і назаўсёды ўстанавілі, што прастытуцыяй з’яўляецца акт продажы жанчынай ці мужчынам уласнага цела. Рэўнасць асуджана на знікненне пры камуністычным ладзе разам з сям’ёй і шлюбам”. Не ўсе з прысутных былі гатовыя пагадзіцца з падобным радыкальным пераглядам традыцыйнай палавой маралі. У пратаколе пасяджэння мы чытаем: “Крэйндзель, Сапун, Меляхавіцкая запырачылі лектару, што не можа быць шматшлюбнасці, не можа каханне быць заснавана выключна на палавым сужыцельстве”.⁵¹

Можна меркаваць, што тэматыка прац першай паловы 1920-х гг. другога беларускага сацыёлага – С.З. Кацэнбогена была таксама вызначана новай дзяржаўнай сямейна-шлюбнай палітыкай. У іх загадчык кафедры сацыялогіі і першабытнай культуры БДУ, які да таго часу паспеў заняць шэраг вышэйшых пасадаў у беларускай савецкай выканаўчай уладзе, закрануў найбольш вострыя праблемы генеаноміі – раздзела сацыялогіі, які вывучае развіццё форм шлюбу і сям’і. Да гэтых праблем ён адносіў неўпарадкаваныя палавыя адносіны, групавы шлюб, экзагамію, матрыярхат, а таксама ўзростава-палавыя класы альбо групы. Пра іх Кацэнбоген распавёў 30 кастрычніка 1923 г. у сваёй актавай прамове на ўрачыстым сходзе БДУ, якая выдалі тады ж у выглядзе асобнага артыкула. Не менш увагі прамойца надаў у сваім выступе завочнай палеміцы з прыхільнікамі тэорыі адвечнасці парнага шлюбу, манагаміі. Адстаіваючы погляд на палігамію як на ўніверсальны для ўсіх этнасаў перыяд у іх развіцці, Кацэнбоген разумее яе як неад’емны складнік першабытнага камунізму. Ён даводзіў, што гэта форма сямейна-шлюбных адносінаў была ўласціва не толькі экзатычным паўднёвым культурам, але таксама старажытным кельтам, германцам і славянам. З гэтага натуральна вынікала непазбежнасць вяр-

⁵¹ НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 602, Пратаколы дэлегацкіх сходаў, арк. 81.

тання да палігамных адносінаў чалавечай супольнасці на новым узроўні на камуністычнай стадыі яго развіцця.⁵²

Больш разняволенай, чым на ўрачыстым сходзе БДУ, была атмасфера пасяджэння гісторыка-сацыялагічнай секцыі навуковага таварыства пры ўніверсітэце, якое адбылося 11 лютага 1923 г. С.З. Кацэнбоген прапанаваў удзельнікам схода даклад, у якім зрабіў сацыялагічны аналіз “этнаграфічнага рамана” французскага пісьменніка афрыканскага паходжання Р. Марана “Батуала”.⁵³ Доклад выклікаў “жывыя і цікавыя дэбаты”, бо Кацэнбогена ў рамане прыцягнула не яго антыкаланіяльная накіраванасць, але “суцэльная свабода палавых адносінаў у адсталых плямёнаў падчас значных гадавых святаў, асабліва падчас свята прысвячэння юнакоў і дзяўчат у сапраўдныя, дарослыя члены племені”.⁵⁴ Увесь пафас выступлення Кацэнбогена быў накіраваны на падтрымку тэорыі першабытнага грамадства Л.Г. Моргана (“морган-энгельскаўскай канцэпцыі”), у прыватнасці яго тэзіса аб неўпарадкаваных палавых адносінах, што і даказваў раман Р. Марана. Адначасова малады беларускі сацыёлаг крытыкаваў заходніх вучоных на чале з адным з заснавальнікаў эксалогіі Э.А. Вестэрмаркам, якія лічылі, што ў першабытным грамадстве існаваў “абасоблены шлюб” (Sonderehe).

Разняволенасці пасяджэння навуковага таварыства пры БДУ 11 лютага 1923 г. паспрыяў падбор цытат з рамана Р. Марана, які прапанаваў дакладчык яго ўдзельнікам. Вось адна з іх, дзе апісваецца абрад ініцыяцыі ў цэнтральнаафрыканскім племені: “Усе

⁵² С. З. Кацэнбоген, *Спорные вопросы генеомии*, “Працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту”, 1923, № 4–5, с. 283–304.

⁵³ Раман Рэнэ Марана “Батуала” быў першым франкамоўным мастацкім творам, напісаным цёмнаскурным аўтарам. У 1921 г., адразу ж пасля выхаду, атрымаў прэмію прэмію братаў Ганкур, і адначасова трапіў пад моцную крытыку за асуджэнне дзеянняў французскай каланіяльнай адміністрацыі ў Цэнтральнай Афрыцы. У 1923 г. перакладзены на рускую мову.

⁵⁴ С. З. Кацэнбоген, *Первобытний человек. Опыт социологического анализа этнографического романа Ренэ Марана “Батуала”*, Минск 1923, с. 22.

гэтыя крыкі, усе гэтыя бязладныя танцы павінны былі толькі падрыхтаваць тое, што ўсе чакалі: танец каханьня, які танчаць толькі ў гэты вечар, калі дазволена аддавацца распусьце і злачынству... На Ясігінджы быў надзеты велічэзны фалус з размаляванага дрэва ... Драўляны фаллус падскокваў пры кожным яе руху ... Мужчыны скінулі кавалкі матэрыі, якія апяразвалі іх сьцёгны, жанчыны скінулі свае пярэстыя фартухі, у каго яны былі. Грудзі – мужчынскія і жаночыя – удараліся адна аб адну. Дзеці пераймалі рухі дарослых... завязвалася барацьба, чуліся хрыплыя воклічы. Часам целы выцягваліся на зямлі, паўтараючы ўсе рухі танца... Над усімі уладна панавала толькі жаданне”.⁵⁵ У другім месцы свайго выступленьня С.З. Кацэнбоген прапанаваў погляд на абразанне⁵⁶ як на абрад ініцыяцыі хлопчыкаў-падлеткаў “...старажытны і сівы, як само чалавецтва”.⁵⁷ Вучоны працягваў даследаваць палігамныя формы адносінаў на канкрэтна-гістарычным матэрыяле ў некаторых іншых працах.

Арыгінальны погляд на ўзаемаадносіны палоў праз прызму маралі прапанаваў у 1926 г. аспірант кафедры фізіялогіі жывёл БДУ Я.Я. Кіпель. Як і многія іншыя вучоныя-прыродазнаўцы, ён быў прыхільнікам натуралістычнага падыходу, які выводзіў чалавечую мараль з законаў прыроды, у прыватнасці біялагічнай эвалюцыі. Знаходзячыся пад уплывам ідэй Г. Спенсэра і Ч. Дарвіна, Кіпель лічыў, што мараль іншымі сродкамі (сацыяльнымі, культурнымі) вырашае тыя ж задачы, якія вырашаюцца з дапамогай біялагічных механізмаў на больш нізкіх прыступках развіцця жыцця. Дапамога слабым і хворым, узаемадапамога, супрацоўніцтва, салідарнасць,

⁵⁵ С. З. Кацэнбоген, *Первобытный человек*, с. 26.

⁵⁶ Неўзабаве абрад абразання будзе ўзгадвацца ў публічным дыскурсе толькі ў кантэксце судовай медыцыны. Гл: А. Х. Левін, В. Ф. Чэрвакоў, *Абразаньне ў асьвятленьні навуковай экспэртэзы*, “Працы Беларускага дзяржаўнага інстытуту крыміналёгіі, крыміналістыкі судовай экспэртэзы НКЮ БССР”, 1932, вып. II, с. 139–178.

⁵⁷ С. З. Кацэнбоген, *Первобытный человек*, с. 24.

эмпатыя, нарэшце, *каханне* – усе гэтыя рысы сустракаюцца ў свеце жывёл, асабліва ў вышэйшых і “грамадскіх” (г. зн. тых, што жывуць у зграі альбо статку). У рэфераце, абараненым у 1926 г. у БДУ і ў дапрацаваным выглядзе выдадзеным у 1953 г. у Нью-Ёрку Кіпель піша: “Нагляданьні над жыцьцём жывёлінаў паказалі, што сям’я ў стварэньні маральных праяўленьняў ня мае значаньня. Калі ў вароньняй сям’і забіць саміцу, дык самец пакідае дзяцей і адлятае. Значыць, яму патрэбна толькі саміца, але не сям’я”.⁵⁸ Падобны натуралістычны погляд на каханне дэрамантызаваў яго, пазбаўляў гэтае тонкае пачуцце таямніцы і загадкавасьці.

Нягледзячы на шматлікія спасылкі на творы Маркса, рэфэрат, у якім Я. Кіпель выклаў свае погляды на паходжанне маралі, выклікаў шматлікія спрэчкі спачатку на кафедры фізіялогіі, а потым у парткаме ўнівэрсітэта. “Доўга мне ўспаміналі гэты рэфэрат: нават на судзе пракурор цвердзіў, нібы я меў намер рэвізаваць вучэнне Маркса”.⁵⁹

Тэарэтычныя пошукі ў галіне адносінаў паміж паламі ў Савецкай Беларусі падсумавала навукова-папулярная брашура беларускага ўрача-гігіеніста З.Ц. Шміта, падрыхтаваная ў 1930 г. У ёй аўтар, паводле яго словаў, спалучыў сацыялагічны і біялагічны падыходы да асэнсавання вызначаных праблем. Мінскі ўрач прапанаваў чытачам ужываць слова “каханне”, як буржуазнае, толькі ў двукоссі (са спасылкай на Стэндаля; ён называе чатыры тыпы гэтага састарэлага пачуцця: каханне-пал, прыгожае каханне, пачуццёвае каханне, нарэшце, ганарлівае каханне). Фізіялагічнай асновай шлюбу, на думку Шміта, з’яўляецца “плоцны поцяг”. Дзетанараджэнне ён разглядаў як “прадукт біялёгічнага падзелу працы”. У ліку найважнейшых умоў стварэння камуністычнай сям’і аўтар называе: вызваленне жанчыны з “кухонных пугаў”, перанясенне функцыі выхавання дзяцей у калектыў і ўцягванне жанчыны ў выт-

⁵⁸ Е. Кіпель, *Аснова маралі*, Нью Ёрк 1953, с. 11.

⁵⁹ Я. Кіпель, *Эпізоды*, Мінск 2013, с. 105.

ворча-грамадскую працу. Як урач, Шміт выступаў за сэксуальнае выхаванне дзяцей, а таксама забарону ўступаць у шлюб па медыцынскіх паказчыках.

Разам з тым, аўтар, адчуваючы паварот у дзяржаўнай сямейна-шлюбнай палітыцы, кажа пра новую сацыялістычную манагамію, права маці на сямейнае выхаванне дзяцей, а таксама сублімацыю сэксуальнай энергіі. Ён упэнены, што хутка прыйдзе той час, калі “чалавецтва ачалавечыць свае жывёльныя палы, яно адмовіцца ад налётчыхаў любові, растратчыкаў плоцьнай энэргіі і будзе пераклочаць гэту сваю энэргію на ток высокага напружаньня грамадзкае творчасці”.⁶⁰

Такім чынам, на працягу 1920-х гадоў, разам з іншымі савецкімі рэспублікамі, БССР стала палігонам для выпрабавання розных тэорый і канцэпцый, якія прапаноўвалі новыя альбо тлумачылі старыя ўзаемаадносіны палюў⁶¹. Яны ствараліся сацыёлагамі, біёлагамі, урачамі і, канешне, кіраўнікамі маштабнага эксперымента – партыйнымі ідэолагамі. Унутры палітычнай і навуковай эліты ў той час яшчэ маглі існаваць побач несупадаючыя погляды на “палавое пытанне”. Пра плюралізм думкі сведчыла адпраўка летам 1926 г. з СССР у Афрыку экспедыцыі прафесара І.І. Іванова з мэтай “вырашэння аднаго з буйнейшых пытанняў, што стаяць перад чалавечым розумам”, а менавіта “скрыжавання чалавека з малпаю”.⁶² Спробы вытлумачыць матывы і асаблівасці сэксуальных паводзінаў чалавека з дапамогай марксісцкай тэорыі карысталіся вялікім попытам

⁶⁰ З. Ц. Шміт, *Род і здароўе, шлюб і сям’я*, Менск 1931, с. 17, 23, 29, 48.

⁶¹ Разам з айчыннымі, наватарскімі, тагачаснай савецкай, у т. л. і беларускай чытаючай публіцы былі даступны лепшыя ўзоры заходняй сэксалагічнай думкі, такія як класічная праца доктара Т.Г. Ван-дэ-Вельдэ, аўтар якой без усялякага сэксуальнага эксперыментатарства, шчыра і адказна імкнуўся дапамагчы людзям дасягнуць доўгатэрміновага шчасця ў манагамным шлюбе, заснаваным на фізіялагічнай і псіхалагічнай гармоніі, і, пажадана, каханні. Гл.: Т. Г. Ван-дэ-Вельдэ, *Техника брака. Совершенный брак – опыт исследования и техники*, Харьков 1928, 256 с.

⁶² *Чырвоная зьмена*, 1926, № 77, с. 4.

і даверам перш за ўсё ў гарадскога насельніцтва, пераважна моладзі. Дзякуючы публічнай дыскусіі, сэксуальныя адносіны паступова набывалі новае, палітычнае вымярэнне.

Тэрэтычныя пошукі ў галіне новых сямейна-шлюбных адносін аў знайшлі свае ўвасабленне ў савецкай нарматворчасці, заканадаўчых актах.

Спробы стварэння юрыдычнага падмурку

На заканадаўчым узроўні савецкая дзяржава рэгулявала сэксуальныя паводзіны насельніцтва з дапамогай сямейнага і крымінальнага права. Савецкае сямейнае права ўтварала сістэму юрыдычных нормаў, якія рэгламентавалі грамадскія адносіны, што паўставалі з факта шлюбу і прыналежнасці да сям'і. Большая частка гэтых адносін аў, такіх як каханне, узаемная павага, асабістая свабода, адказнасць, давер, адданасць, сямейнае выхаванне мелі немаёмсны характар. Аднак, шлюб нараджаў таксама маёмсныя адносіны – з'яўлялася агульная маёмнасць, абавязкі ўзаемнай матэрыяльнай падрымки, утрымання дзяцей і інш. У сферу кампетэнцыі крымінальнага права ўваходзілі злачынствы на сэксуальнай глебе – гвалтаванне, разбэшчванне, арганізацыя сэксуальных паслуг.

Падмурак новых шлюбна-сямейных адносін аў у СССР заклалі ўжо першыя дэкрэты савецкай улады, якія абвясцілі юрыдычнае разняволенне жанчыны, яе раўнанне ў правах з мужчынам ва ўсіх сферах жыцця. 18 снежня 1917 г. Ленін падпісаў дэкрэт “Аб грамадзянскім шлюбе, аб дзецях і аб увядзенні кніг грамадзянскага стану”,⁶³ 19 снежня – дэкрэт “Аб скасаванні шлюбу”.⁶⁴ Гэтыя дэкрэты пазбавілі мужчыну права кіраўніцтва сям'ёй, дэкларавалі

⁶³ Декрет ВЦИК, СНК РСФСР от 18.12.1917 «О гражданском браке, о детях и о введении книг актов гражданского состояния». [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lawmix.ru/docs_ccsr.php?id=8234

⁶⁴ Декрет ВЦИК, СНК РСФСР от 19.12.1917 «О расторжении брака». [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lawmix.ru/docs_ccsr.php?id=8230.

матэрыяльнае і сэксуальнае самавызначэнне жанчыны, абвясцілі яе права на вольны выбар прозвішча, месца жыхарства і грамадзянства, чаго ў той час не было ні ў заходнееўрапейскіх краінах ні ў ЗША. Асноўныя прынцыпы савецкай палітыкі ў галіне шлюбна-сямейных адносінаў былі замацаваны ў прынятым у Савецкай Расіі Кодэксе 1918 г. аб актах грамадзянскага стану, шлюбным, сямейным і апекунскім праве, які дзейнічаў таксама на тэрыторыі БССР⁶⁵. Заканадаўца даў у Кодэксе правобраз камуністычнай сям’і, якая грунтуецца на ідэальным каханні двух асобаў рознага полу. Уступленне ў шлюб дазвалялася мужчынам, якія дасягнулі 18 гадоў і дзяўчынам, якія дасягнулі 16 гадоў, але ў пэўных абставінах узроставая планка магла быць зніжана. У рэчышчы лозунга эпохі ваеннага камунізму аб знішчэнні прыватных маёмасных адносінаў, аўтары Кодэкса мелі на ўвазе сям’ю будучага, цалкам вызваленую ад “маёмасных ланцугоў”.

На практыцы гэта ўвасобілася ва ўвядзенні ў сямейны Кодэкс 1918 г. дарэвалюцыйнай нормы сямейнага права аб раздзельным валоданні супругамі маёмасці, якая распаўсюджвалася на дваран і гарадское саслоў’е (сялянскія сямейныя маёмасныя спрэчкі вырашаліся з дапамогай звычайнага права). Паводле імперскага сямейнага кодэкса, ні муж, ні жонка не мелі права карыстацца і кіраваць маёмасцю супрага(-і) без спецыяльнага дазволу. Аднак, распаўсюджванне гэтай, у цэлым прагрэсіўнай нормы права, распрацаванай для абароны эканамічных інтарэсаў жанчын прывіляваных класаў на ўсё насельніцтва краіны прывяло да нечаканых вынікаў. У выпадку развода цярпела не маючая правоў на маёмасць мужа, у тым ліку і на набытую ім у шлюбе, неработаючая жанчына з дзецьмі. Гэтая катэгорыя жанчын была дамінуючай на абшарах былой Расійскай імперыі.

⁶⁵ *Кодекс законов об Актах гражданского состояния, Брачном, Семейном и Опекунском праве*, “Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства”, 1918, № 76–77, с. 933–959.

Кодэкс прызнаў выключнае права ЗАГСаў рэгістраваць шлюбы. Царкоўны шлюб абвяшчаўся перажыткам, а разам з ім таксама традыцыйная сям’я. Нягледзячы на тое, што афіцыйна вянчанне забаронена не было, толькі шлюб, зарэгістраваны ў ЗАГСе, нараджаў правы і абавязкі мужа і жонкі. Вянчанне ў культавых установах усіх канфесій было забаронена без папярэдняй афіцыйнай рэгістрацыі шлюбу ў ЗАГСе. Апошняя забарона была адменена ў ліпені 1924 г. рашэннем Наркамата юстыцыі і Наркамата ўнутраных спраў БССР у сувязі з тым, што “рэлігійныя абрады зусім страцілі ўсялякае юрыдычнае значэнне для дзяржавы”.⁶⁶

У сакавіку 1922 г. калегія НКУС БССР усталявала наступныя тарыфы на аплату паслуг ЗАГСаў. За запіс аб нараджэнні спаганялася з прыватных асоб – 50 кап., членаў прафсаюза – 25 кап., за рэгістрацыю шлюбу спаганялася з прыватных асобаў – 5 руб., членаў прафсаюза – 2 руб., за развод – з усіх грамадзян спаганялася 15 руб.⁶⁷ У чэрвені 1922 г. быў уведзены гербавы збор за ўсе метрычныя пасведчанні, што выдаваліся ЗАГСамі ў памеры 5 рублёў (сярэдні заробак прамысловага рабочага ў той час складаў каля 50 рублёў у месяц).⁶⁸

25 ліпеня 1922 г. газета “Звязда” паведамляла, што для заключэння грамадзянскага шлюбу ў ЗАГС жаніх і нявеста павінны мець пашпарты⁶⁹. Жаніх да таго ж павінен быў мець копію ўліковай карткі з ваенкамата. Калі гэтыя дакументы адсутнічалі, то жаніх мог пацвердзіць сваю асобу з дапамогай службовага пасведчання, нявеста – з дапамогай копіі метрычнага запісу, выдадзенага ЗАГС (метрычныя запісы, выдадзеныя служыцелямі рэлігійнага культа лічыліся несапраўднымі). Для ўступлення ў шлюб ваенаслужачым было дастаткова прад’явіць чырвонаармейскую кніжку. Удаўцы і ўдовы мусілі прад’явіць пасведчанні аб смерці жонкі ці мужа. Пасвед-

⁶⁶ *Звезда*, 1924, № 162, с. 6.

⁶⁷ *Звезда*, 1922, № 75, с. 4.

⁶⁸ *Звезда*, 1922, № 125, с. 4.

⁶⁹ У ліпені–жніўні 1922 г. праводзілася пашпартызацыя жыхароў БССР.

чанні і даведкі, выдадзеныя грамадзянам дамкамамі, не прымаліся. На рэгістрацыі шлюбу патрабавалася прысутнасць дзвюх сведкаў.⁷⁰

Як частку дзяржаўнай палітыкі трэба разглядаць спробы ўжыць на практыцы вынікі еўгенічных даследаванняў, якія ў рамках сацыяльнай гігіены актыўна развіваліся ў СССР у 1920-я гг. У жніўні 1923 г. Наркамат аховы здароўя БССР распрацаваў пастанову, адпаведна якой асобы, што збіраліся пабрацца шлюбом павінны былі абмяняцца пасведчаннямі аб стане здароўя, у прыватнасці аб наяўнасці ў іх псіхічных, венерычных і іншых захворванняў, што маглі перадацца нашчадкам.⁷¹

Скасаванне шлюбу, якое ў дарэвалюцыйны час было звязана з вялікімі цяжкасцямі, адпаведна кодэксу 1918 г. максімальна спрашчалася. “Спыненне палавога сажыцельства супругаў ёсць фактычнае растаржэнне шлюбу і заканадаўца, прызнаючы гэты прынцып як асноўны, спрасціў працэдуру разлукі да мэтазгоднага мінімуму” – тлумачыў кодэкс жыхарам рэспублікі члена Прэзідыўма ЦВК БССР В.П. Грузель.⁷² Развод ажыццяўляўся праз суд паводле пісьмовага альбо вуснага зварота мужа альбо жонкі, ці праз ЗАГС па жаданні абодвух альбо аднаго з бакоў. Шлюб не ствараў агульнай маёмасці мужа і жонкі, што на практыцы прыводзіла да эканамічнай залежнасці жонкі ад мужа, бо большасць жанчын у той час з’яўляліся хатнімі гаспадынямі. Сітуацыя ўскладнялася слабасцю дзяржаўных службаў сацыяльнай дапамогі адзінокім жанчынам з дзецьмі. У падобных эканамічных, юрыдычных, культурных рэаліях сэксуальныя адносіны ў горадзе і вёсцы часта прыводзілі да сумных, а часам трагічных наступстваў, перш за ўсё для жанчын і дзяцей.

29 мая 1925 г. ЦВК і СНК БССР прынялі пастанову “Да парадку разгляду спраў па скасаванні шлюбаў і па выдачы ўтрымання незабяспечанаму супругу і дзецям”, мэтай якой было ўпарадкаванне

⁷⁰ *Звезда*, 1922, № 174, с. 4.

⁷¹ Вроч Е. Ш-н, *Здоровый брак*, “Звезда”, 1923, № 191, с. 5.

⁷² НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 2378, Праатакол паседжання ЦВК БССР, арк. 2.

працэдуры разводу, а таксама ўмацаванне матэрыяльнага становішча жанчыны пасля разводу. Пастанова змяшчала наступныя во сем пунктаў: “

1. Развод робіцца як па згодзе абодвух супругаў, гэтак і па жаданьні аднаго з іх разьвесціся.
2. Заявы аб скасаваньні шлюбаў падаюцца па месцы пражываньня аднаго з супругаў у пісьмовай ці вуснай форме.
3. Калі заяўшчык не мае дакументаў, засьведчаючых запіс касуемага шлюбу, ён падае ў ЗАГС заяву аб гэтым, азначыўшы месца і час утварэння шлюбу і прымае на сябе адказнасць за праўдзівасць гэтых вестак.
4. Калі заява ў органы ЗАГС падаецца адным з супругаў, то другому супругу паведамляецца аб пададзенай заяве, таксама высылаецца копія запісу аб скасаваньні шлюбу па адрасе, азначаным заяўшчыкам. УВАГА: Калі адрас другой стараны невядомы, то ў памяшканьні ЗАГС вывешваецца апавяшчэньне аб тым, што справа будзе разгледжана праз месяц. Неяўка не прыпыняе разгляду справы. Такое самае апавяшчэньне змяшчаецца ў мясцовай або цэнтральнай афіцыйнай газэце.
5. Незабяспечаны і непрацаздольны супруг у выпадку разводу мае права на палучэньне ўтрыманьня ад другога супруга, калі толькі апошні, паводле прызнаньня суда, можа даваць яго.
6. Права на ўтрыманьне мае не толькі непрацаздольны разведзены супруг, але і працаздольны ў часе яго безпрацоўя, аднак у працязе не больш году з дня разводу. Увага: у выпадку наўмыснага ўхіленьня ад працы разведзенага супруга, другі бок можа падаць іск аб вызваленьні яго ад гэтага абавязку.
7. Права на ўтрыманьне маюць таксама асобы, якія знаходзіліся ў фактычным, не запісаным шлюбе, як гэта пазначана ў артыкулах 5 і 6.
8. Умаўленне паміж развадных супругаў аб тым, пры кім з іх і хто з дзяцей застаецца на выхаваньне, хто з іх і якую долю

расходаў на іх утрыманьне і выхаваньне возьме на сябе і размер утрыманьня незабяспечанаму супругу запісваецца органам ЗАГС у асобы працякол. Выдаецца яго асобнік кожнаму з супругаў. Рашэнне ЗАГС можна дамагацца змяніць у працэсуальным парадку праз суд.

Старшыня ЦВК А. Хацкевіч. За старшыню ЦВК З. Чарнушэвіч. Старшыня СНК Я. Адамовіч.”⁷³

15 лістапада 1928 г. выйшаў сумесны цыркуляр Наркамюста і НКУС “Пра парадак уручэння павестак аб разводзе асобам, якія пражываюць за межамі Саюзу ССР”, адпаведна якому шлюб паміж грамадзянінам СССР і замежнікам растаргалі па жаданні аднаго з бакоў у адсутнасці замежнага супруга на агульных асновах. Судовае рашэнне высылалася за межы праз савецкае консульства.⁷⁴

Сумеснай пастановай наркаматаў юстыцыі і аховы здароўя РСФСР, прынятай 18 лістапада 1920 г. было дазволена штучнае перапыненне цяжарнасці ў медыцынскіх установах, незалежна ад таго пагражае ці не здароўю жанчыны далейшае выношванне плоду. Такім чынам, Савецкая Расія (а разам з ёю і Савецкая Беларусь) стала першай краінай свету, якая дазволіла ўласным грамадзянкам рабіць абарты без абмежаванняў. Гэты дазвол разглядаўся ўладай хутчэй як часовы захад, непазбежнае сацыяльнае зло, чым медыка-юрыдычная норма, якая дазваляла жанчынам самастойна прымаць рашэнні рэпрадукцыйнага характару.

Першы Крымінальны кодэкс РСФСР 1922 г. (які дзейнічаў таксама на тэрыторыі Савецкай Беларусі) прадугледжваў досыць мяккае пакаранне за такія віды сэксуальных злачынстваў, як згвалтаванне (не менш 3 гадоў) і разбэшчванне непаўналетніх (да 5 гадоў). Артыкул 170 Кодэкса прадугледжваў за прымушэнне да заняткаў

⁷³ НАРБ, ф. 6, воп. 1, спр. 564, Пастановы ЦВК і СНК БССР, арк. 13–14.

⁷⁴ НАРБ, ф. 99, воп. 2, спр. 662, Цыркуляры Наркамюста БССР, арк. 94.

прастытуцыяй не менш 3 гадоў зняволення са строгай ізаляцыяй. Артыкул 171 за зводніцтва, утрыманне прытонаў распусты, а таксама вярбоўку жанчын для заняткаў прастытуцыяй таксама не менш 3 гадоў са строгай ізаляцыяй. У выпадку ўцягвання ў заняткі прастытуцыяй непаўналетніх тэрмін зняволення павялічваўся да 5 гадоў. Са старага, імперскага Укладання аб пакараннях ў савецкі крымінальны кодэкс не перайшлі артыкулы, якія прадугледжвалі ссылку ў Сібір за мужаложства і скаталожства.⁷⁵

Усе пазначаныя артыкулы перайшлі ў Крымінальны кодэкс БССР, прыняты ў 1928 г. Васьмігадовая судовая практыка прымусіла беларускіх законатворцаў змяніць пакаранні за сэксуальныя злачынствы ў бок іх умацнення. Так, 233-ці артыкул “Палавыя зносіны з асобамі, якія не дарасьлі да палавой сьпеласьці” выклікаў пазбаўленне волі без строгай ізаляцыі да 3 гадоў, 235-ы артыкул “Палавыя зносіны з фізычным гвалтам” – да 5 гадоў”, 236-ы артыкул у частцы а “Прымушэньне займацца прастытуцыяю, зводніцтва, утрыманьне прытонаў распусты, а таксама ўцягваньне жанчын у прастытуцыю” – да 5 гадоў са строгай альбо без строгай ізаляцыі, у частцы Б “Такія самыя дзеянні, калі ўцягнутыя ў прастытуцыю былі непаўналетнімі” – са строгай ізаляцыяй да 8 гадоў. Акрамя таго, у беларускую судовую практыку ўводзілася пакаранне да 3 гадоў без строгай ізаляцыі за наўмыснае заражэньне цяжкой венерычнай хваробай (за неданясенне асобаў да таго абавязаных уладам аб выпадках венерычных захворваньняў быў прадугледжаны штраф да 300 рублёў альбо прымусовыя працы).⁷⁶ Сацыяльна-эканамічныя рэаліі эпохі НЭП вымагалі рэфармаваньня савецкага шлюбнага заканадаўства. Для яго рэфарматараў асноўная праблема хавалася ў няпэўным і ўразлівым статусе жонак, якія знаходзіліся ў незарэгістраваным, т. зв. фактычным шлюбе. Падобныя шлюбы

⁷⁵ *Уголовный кодекс РСФСР*, Москва 1924, с. 624–626.

⁷⁶ *Крымінальны кодэкс Б.С.С.Р. (прыняты 19 кастр. 1928 г.)*, “Збор законаў і загадаў Рабоча-Сялянскага Ўраду Б.С.С.Р.”, 1928, № 30, с. 897–899.

былі распаўсюджаны сярод расійскай рэвалюцыйнай інтэлігенцыі, прадстаўнікі якой не жадалі брацца царкоўным шлюбам па ідэялагічных альбо канспіратыўных матывах. Нягледзячы на тое, што фактычныя шлюбы не ўзгадваліся ў Кодэксе 1918 г., яны атрымалі шырокае распаўсюджванне пераважна ў гарадах. Фактычныя шлюбы былі выгодныя для мужчын. Адпаведна, іх ахвярамі ў большасці выпадкаў рабіліся жанчыны з дзецьмі, бо факт бацькоўства ў судзе даказаць было вельмі цяжка. З-за падзелу маёмасці падчас разводу ахвярамі рабіліся і тыя жанчыны, якія знаходзіліся ў зарэгістраваным шлюбе.

Праект уласнага беларускага Кодэкса законаў аб шлюбе, сям’і і апецы быў вынесены на спецыяльнае абмеркаванне на жнівеньскай (1926 г.) сесіі ЦВК БССР. Падчас абмеркавання, якое праходзіла пад старшынствам А.Р. Чарвякова, высветліліся два супрацьлеглыя падыходы да галоўнага пытання – фактычнага шлюбу. Думкі тых, хто падтрымліваў яго заканадаўчае афармленне агучыла ў сваім выступе загадчыца жанаддзела ЦК КП(б)Б, рэдактар часопіса “Беларуская работніца і сялянка” М.Ф. Муратава. Яна нагадала пра тое, што фактычны шлюб на заканадаўчым узроўні ўжо існуе ў РСФСР і з пэўнымі абмежаваннямі⁷⁷ ва Украінскай ССР. Назваўшы зарэгістраваны шлюб “перажыткам буржуазнага мінулага”, прыхільніца тэорыі “крылатага Эраса” паведаміла, што ў БССР ужо каля 100 тыс. чалавек жывуць фактычным шлюбам. Сведчаннем дэградацыі зарэгістраванага шлюбу, на яе думку, была яго скарабэжнасць – нядаўна “адзін чалавек быў зарэгістраваны 13 разоў”.

⁷⁷ Ва ЎССР фактычным шлюбам лічылася сумежнае пражыванне асобаў рознага полу тэрмінам больш дзвюх гадоў, альбо на працягу меншага тэрміна калі жанчына зацяжарыла ці нарадзіла дзіця. Падобнае вызначэнне фактычнага шлюбу ставіла больш пытанняў, чым давала адказаў. Вось некаторыя з тых, што прагучалі на жнівеньскай (1926) сесіі ЦВК БССР: чаму менавіта дзвюхгадовы тэрмін сумеснага пражывання пераўтвараў сужыцце ў шлюб? Ці з’яўляецца цяжарнасць у выніку выпадковага сэксуальнага кантакту падставай для кваліфікавання апошняга як фактычнага шлюбу?

Муратава мела моцнага саюзніка ў асобе намесніка старшыні СНК БССР М.М. Каркліна, які адначасова з'яўляўся старшынёй Камісіі заканадаўчых прапаноў пры СНК. Ён падтрымліваў прынцып неабавязковасці рэгістрацыі шлюбу, лічыў, што фактычны шлюб нараджае тыя ж маёмасныя правы і абавязкі супругаў, што і шлюб зарэгістраваны.⁷⁸

Пазіцыю праціўнікаў фактычнага шлюбу на абмеркаванні выказаў наркам юстыцыі М.А. Сегаль, які выступаў за моцны, зарэгістраваны ў дзяржаўных органах шлюб. Яго галоўнымі аргументамі быў неаспрэчны факт, што ў выніку распаду фактычнага шлюбу, абараняць уласныя правы даводзіцца слабому боку – жанчыне і дзецям. Былі ў наркама і іншыя аргументы: “Калі прыраўнуем фактычны шлюб да зарэгістраванага, то можна сутыкнуцца з такой акалічнасцю: уявецце сабе, што калі хто-небудзь мае 3–4 фактычныя жонкі і гэты шлюб прыроўніваецца да зарэгістраванага юрыдычнага шлюбу з усімі вынікамі... гэта вядзе да многажонства. Па такім шляху мы йсці ня можам”, “суды завалены справамі аб аліменты”.

У якасці альтэрнатывы легалізацыі фактычнага шлюбу Сегаль прапанаваў дэталёвую працэдуру ўсталявання бацькоўства: цяжарная жанчына ці маці нованароджанага на працягу месяца пасля нараджэння падае заяву ў ЗАГС з указаннем імя таго, хто з'яўляецца бацькам. ЗАГС на працягу 7 дзён паведамляе пра гэта бацьку і дае яму месяц на роздум і афіцыйны адказ. Калі меркаваны бацька адмаўляецца прызнаць дзіця, ён павінен падаць заяву ў суд і аспрэчваць заяву ў судовым парадку. Калі падобнай заявы няма – ён аўтаматычна лічыцца бацькам. У гэтым выпадку аспрэчваць бацькоўства давядзецца ў агульнаіскавым парадку.⁷⁹

⁷⁸ НАРБ, ф. 99, воп. 2, спр. 536, Пракакол жніўнянскай (1926 г.) сесіі ЦВК БССР, арк. 66–73.

⁷⁹ НАРБ, ф. 99, воп. 2, спр. 536, Пракакол жніўнянскай (1926 г.) сесіі ЦВК БССР, арк. 222–327.

Супрацоўнік Наркамата РСІ–ЦКК КП(б)Б К.Ф. Бенек, канстатуючы, што “робіцца страхачьцё, распуста цьвіце, няма ніякіх межаў... трэба належыць цуглі як на мужчыну так і на жанчыну”, выступаў за роўнасць зарэгістраванага з фактычным шлюбом, прапанаваў усю маёмасць супругаў, нажытую да шлюбу паасобку і разам у шлюбе пасля разлукі дзяліць папалам, звярнуў увагу прысутных на цяжкавыканальнасць пункта 42 праекта Кодэкса, дзе размова ішла пра спагнанне аліментаў з некалькіх мужчын, з якімі жанчына жыла разам (у канчатковым выглядзе Кодэкс законаў аб шлюбе прадугледжваў спагнанне аліментаў з аднаго канкрэтна вызначанага бацькі). Дэпутат Калінін выказаўся за фактычны шлюб для горада і зарэгістраваны для вёскі, а таксама супраць таго, каб абкладаць аліментамі сялянскую гаспадарку ў выпадку, калі бацька-сялянін плаціць іх не ў стане (“сын дзесці бадзяўся, зрабіў алімент, а бацька за яго плаці”). Дэпутат Нікіфарэнка прапанаваў абмежаваць колькасць шлюбаў трыма, бо “...ёсць у нас такія, што ня толькі па 7 жон мелі, але і па 12”. Дэпутат Іванькова адзначыла, што сэксуальная свабода мужчын вядзе да “пашырэння і разьвіцця прастытуцыі як на вёсцы, так і ў горадзе” і дадала, што ведае толькі адзін выпадак, калі на судзе мужчына прызнаўся і сказаў: “Але – гэта маё дзіця”⁸⁰.

З боку дэпутатаў-жанчын, большасць якіх падтрымала пазіцыю М.Ф. Муратавай, гучалі прапановы ўзаконіць фактычны шлюб (“сялянін будзе ведаць – няма чаго гуляць з нейкай дзяўчынай, бо яго маёмасць у аднолькавай небяспецы як у зарэгістраваным, так і ў фактычным шлюбе”), а таксама абмежаваць максімальную колькасць шлюбаў трыма. Мужчыны пераважна выказалі падтрымку толькі зарэгістраванаму шлюбу, звяртаючы ўвагу прысутных на небяспеку маніпуляцый з боку недабрасумленых жанчын (“жаночую нагласць”)⁸¹.

⁸⁰ *Матэрыялы па пытанні аб шлюбе, сям’і і апецы*, Менск 1926, с. 18, 32, 39.

⁸¹ НАРБ, ф. 99, воп. 2, спр. 536, Праатакол жнівеньскай (1926 г.) сесіі ЦВК БССР, арк. 300.

Па выніках абмеркавання, члены ЦВК БССР вырашылі вынесці праект беларускага Кодэкса законаў аб шлюбе, сям’і і апецы на абмеркаванне шырокіх мас. Але беларускія вучоныя пачалі абмеркаванне гэтага пытання яшчэ да жнівеньскай сесіі ЦВК БССР. У лютым 1926 г. прыхільнік стрыманай пазіцыі, гісторык-эканаміст, выкладчык БДУ І.В. Герчыкаў, які выступаў за стварэнне манагамнай сацыялістычнай сям’і, заснаванай на каханні і супрацоўніцтве, а таксама сацыялізацыю толькі дашкольнага выхавання дзяцей, пазнаёміў чытачоў часопіса “Польмя” з ходам абмеркавання новага праекта расійскага кодэкса.⁸²

Абмеркаванне ж уласна беларускага кодэкса распачаў прафесар БДУ, вядомы спецыяліст у галіне грамадзянскага і сямейнага права М.В. Грэдынгер. З’яўляючыся прыхільнікам меркаванай легалізацыі фактычнага шлюбу, ён уступіў у палеміку з заходнееўрапейскімі юрыстамі, якія характарызавалі практыку падобных шлюбных адносінаў як вяртанне ў першабытнае грамадства. Размову пра беларускі праект Кодэкса законаў аб шлюбе, сям’і і апецы аўтар вёў, параўноўваючы яго з аналагічнымі праектамі, распрацаванымі ў РСФСР і УССР.⁸³

Прыхільнік фактычнага шлюбу і лёгкага разводу, а таксама “парасткаў новага быту” дацэнт кафедры канстытуцыйнага права БДУ М.А. Канаплін высунуў наступныя аргументы на карысць уласнай пазіцыі: “Апрача таго, што [ў выніку легалізацыі толькі зарэгістраванага шлюбу А.Г.] на сцэну з’яўляюцца дзеці першае і другое катэгорыі... у кожным разе лік задушаных і ў студні кінутых або проста “падкінутых” дзяцей павялічыцца, колькасць абортаў і сьлёз матак, трэба думаць, таксама ня зьменшыцца”.⁸⁴

⁸² І. Герчыкаў, *Новы асаблівы дакумент сацыялістычнай праватворчасці*, “Польмя”, 1926, № 2, с. 67–77.

⁸³ М. Грэдынгер, *Найважнейшыя моманты ў будучым заканадаўстве аб сям’і*, “Польмя”, 1926, № 8, с. 145–154.

⁸⁴ Н. Канаплін, *Два пытанні (Да дыскусіі аб шлюбе і сям’і)*, “Польмя”, 1926, № 8, с. 157.

Уласнае разуменне маёмасных узаемаабавязкаў мужа і жонкі ў сацыялістычным грамадстве прапанаваў асістэнт кафедры грамадзянскага права БДУ Ф.І. Гаўзэ.⁸⁵

Неўзабаве пасля пачатку абмеркавання праекта Кодэкса законаў аб шлюбе ў сталіцы, дыскусія перайшла на старонкі акруговага перыядычнага друку. Вось як яна адбывалася ў Бабруйску. Першым у мясцовым друку на азначаную тэму выказаўся акруговы суддзя Іваніцкі, які паставіў пад сумненне неабходнасць узаконення фактычнага шлюбу, бо за яго трохгадовую практыку было толькі два выпадкі, калі суд не прызнаваў фактычны шлюб. На яго думку, правы супругаў былі добра абаронены пастановай “Аб парадку разбору спраў аб скасаванні шлюбаў і аб выдачы ўтрымання жонкам і дзецям, якія маюць у гэтым патрэбу”, прынятай ЦВК БССР 29 мая 1925 г.⁸⁶

Па меркаванні селькора бабруйскага “Камуніста” Пукінскага, “...калі маці сужэнцавала з некалькімі мужчынамі адначасова, дык плаціць на ўтрыманне дзіця павінны альбо ўсе гэтыя мужчыны, альбо ніводны з іх, другі спосаб нават лепшы”. Тэму лёсу дзяцей, што нарадзіліся ў выніку палігамнага жыцця працягнуў іншы карэспандэнт газеты М. Корзун: “Вельмі сур’ёзнае пытанне, каго лічыць бацькам дзіця? Калі з жанчынай сужэнцавалі некалькі мужчын, дык чаму бацькам лічыць толькі аднаго з іх, і калі аднаго, дык чаму менавіта таго, а не іншага з тых, хто сужэнцаваў? У такіх выпадках, калі ніхто не можа ведаць хто бацька дзіця, дзіцю трэба даць прозвішча маці і адправіць у дзіцячы дом на выхаванне. а для ўтрымання такіх дзетак, добра было б увесці адмысловы падатак на халасцякоў звыш 30 гадоў”. Іншыя карэспандэнты выказвалі засцярогу, што ў выпадку спагнання аліментаў з усіх меркаваных бацькоў, “...як бы ў нас не з’явіліся спецыялісткі-аліментшчыцы”.⁸⁷

⁸⁵ Ф. І. Гаўзэ, *Маёмасныя адносіны супругаў па кодэксах законаў аб шлюбе, сям’і і апецы БССР, РСФСР і УССР*, “Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту ў Менску. Факультэт права і гаспадаркі”, 1928, № 21, с. 53.

⁸⁶ Іваніцкі, *О семье, браке и опеке*, “Камуніст”, 1926, № 122, с. 3.

⁸⁷ *Камуніст*, 1926, № 123, с. 2.

Жыхары беларускіх вёсак, мястэчак, гарадоў мелі магчымасць выказаць свае думкі адносна праекта Кодэкса законаў аб шлюбе, сям'і і апецы не толькі ў перыядычным друку, але таксама ў адкрытых дыскусіях. Адна з іх, прысвечаная ўзаконенню фактычнага шлюбу адбылася 28 жніўня 1926 г. у памяшканні 1-га віцебскага драмтэатра.⁸⁸ Трэба адзначыць, што найбольш актыўны ўдзел у абмеркаванні праекта Кодэкса, як у друку, так і ў публічных дыскусіях бралі мужчыны. Большасць жанчын, выконваючы сваю традыцыйную гендэрную ролю, сціпла трымаліся ў цені. Выключэннем былі жанчыны-дэлегаткі, якія са старонак часопіса “Беларуская работніца і сялянка” на працягу 1926 г. рэгулярна патрабавалі ўскладнення працэдуры развода.

Намаганні рэфарматараў шлюбна-сямейнай сферы ўвасобіліся ў беларускім Кодэксе законаў аб шлюбе, сям'і і апецы, які зацвердзіла IV сесія ЦВК БССР VII склікання 27 студзеня 1927 г.⁸⁹ У цэлым Кодэкс працягваў ліберальную традыцыю ў сферы сям'і і сямейных адносінаў, якая склалася ў першыя паслярэвалюцыйныя гады. У ім у значнай ступені ўвасобіліся ідэі прыхільнікаў вызвалення “крылатага Эраса”. Так, ён адрозніваўся ад Кодэкса 1918 г. тым, што незарэгістраваныя, фактычныя шлюбы прыраўноўваліся па юрыдычных абавязках мужа і жонкі да зарэгістраваных шлюбаў. Наяўнасць фактычнага шлюбу ў выпадку разводу пазоўніку трэба было даказаць у судзе. Акрамя таго, уся маёмасць, нажытая мужам і жонкай у шлюбе прызнаваецца агульнай. У выніку муж ці жонка, нават калі не мелі падчас сумеснага пражывання самастойнага прыбытку, атрымалі права на частку сямейнай маёмасці. Дзеля захавання зарэгістраваных шлюбаў была яшчэ больш спрошчана працэдура развода. Стала не патрэбна тлумачыць яго прычыны, спрачацца, даказваць, прыцягваць сведкаў. Такім чынам, Кодэкс 1927 г. замацаваў у якасці юрыдычнай нормы зарэгістраваны гра-

⁸⁸ *Заря Запада*, 1926, № 192, с. 3.

⁸⁹ *Кодэкс законаў аб шлюбе, сям'і і апецы Б.С.С.Р.*, Менск 1927, 66 с.

мадзянскі і незарэгістраваны фактычны шлюб, развод, магчымасць стварэння сям’і без дазволу бацькоў і апекуноў. За заведама фальшывыя заявы аб устанаўленні бацькоўства належала крымінальная адказнасць.

Жыхары беларускай вёскі ў сваёй масе адмоўна паставілася да Кодэкса 1927 г., перш за ўсё з-за фінансавай уразлівасці сялянскай гаспадаркі ў выпадку распада шлюбнага саюзу. Жансаветы крытыкавалі яго за недастатковую абарону правоў жанчын. Таму ўжо ў 1928 г. Наркамюст БССР быў вымушаны ўнесці ў Кодэкс папраўкі, якія ўзмацнялі абарону маці і дзіця. Так, пад пагрозай крымінальнай адказнасці бацька дзяцей быў абавязаны паведамляюць матку аб перамене свайго месца жыхарства і працы. Айчымы ці мачыха, якія ўжо некаторы час утрымлівалі дзяцей былі абавязаны даваць сродкі на іх утрыманне і надалей. Судам дазвалялася прыпыняць справы аб выдзеле з сельскай гаспадаркі, калі асоба, якая выдзялялася, рабіла гэта з мэтай унікнуць уплаты аліментаў. Акрамя таго, усталёўваўся мінімальны ўзрост уступлення ў шлюб для абодвух палоў – 18 гадоў.⁹⁰

Заканатворцы першага дзесягоддзя савецкай улады прадэманстравалі радыкальныя падыходы да мадэрнізацыі сям’і, шлюб, сэксуальных узаемаадносін. Скасаванне саслоўных, рэлігійных, маёмасных абмежаванняў для ўступлення ў шлюб, абвяшчэнне прынцыпаў дабрахвотнасці шлюб, роўнасці супругаў, легалізацыя фактычнага шлюб на практыцы прывялі да няпэўнасці і супярэчнасці заканадаўчых нормаў, расхістання асноў традыцыйнай сям’і.

Заклучэнне

Укараненне ў практыку сямейна-шлюбных і сэксуальных адносін у Савецкай Беларусі ў 1920-я гг. новых ідэй і юрыдычных норм прывяло да дэзарганізацыі традыцыйнага сямейнага ладу і нар-

⁹⁰ *Звязда*. 1928, № 253, с. 4.

матыўнай няпэўнасці, паслаблення інстытута шлюбу і заснаванай на ім сэксуальнай маралі, рэзкаму павелічэнню колькасці абортаў, росту прастытуцы і венерычных захворванняў. 1920-я гады сталі часам сэксуальнай рэвалюцыі – маштабнага сацыяльнага эксперыменту ўтапічнага характару без сур’ёзнага абгрунтавання, праліку шкодных наступстваў, матэрыяльна-тэхнічнай базы.

Мадэрнізацыя сэксуальных адносінаў у Савецкай Беларусі была паскорана штучна. Сацыяльна-эканамічныя і культурныя перадумовы для адыхода ад вялікай традыцыйнай сям’і ў грамадстве ў той час яшчэ не выспелі, што прывяло да абвастрэння шэрагу сацыяльных праблем, перадусім у выглядзе пакінутых жанчын, дзяцей-сірот, а таксама сэксуальнага гвалту. Для жаночай масы – работніцы, сялянкі, савецкай барышні, нэпманцы сэксуальныя эксперыменты ў большасці выпадкаў сканчаліся дзецьмі без бацькоў, абортамі і венерычнымі захворваннямі. Разам з тым, сэксуальная рэвалюцыя 1920-х упершыню паставіла сэксуальнасць у грамадскі дыскурс, назаўсёды пазбавіла інтымную сферу, як і рэлігію, таямнічасці і сакральнасці, змяніла менталітэт жыхароў Савецкай Беларусі ў цэлым.

Сэксуальная рэвалюцыя 1920-х гг., не запатрабаваная большасцю грамадства, але навязаная яму ўладай, была згорнута таксама зверху, у сувязі са зменай палітычнага курса. Усталяванне на працягу 1930-х гадоў таталітарызму суправаджалася курсам на ўмацаванне камандна-адміністрацыйнымі метадамі шлюбу і сям’і, усталяваннем кантролю і падаўленнем сэксуальнага жыцця людзей, ліквідацыяй эратычнага мастацтва і палавога выхавання дзяцей, легальнага сэксуальнага дыскурса ў цэлым. Улада імкнулася давесці народ, што адносіны паміж класамі стаяць вышэй за адносіны паміж паламі.

Бібліяграфія

- Bailes K., *Alexandra Kollontai et la Nouvelle Morale*, “Cahiers du monde russe et soviétique”, 10–12/1965, vol. 6, p. 472–496.
- Calverton V., *The Bankruptcy of Marriage*, New York 1928.
- Carleton G., *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*, University of Pittsburgh Press 2005.
- Fitzpatrick S., *Sex and Revolution: An Examination of Literary and Statistical Data on the Mores of Soviet Students in the 1920s*, “Journal of Modern History”, 50/1978, vol. 50, p. 252–278.
- Frankl G., *The failure of the sexual revolution*, London 1975.
- Halle F.W., *Women in the Soviet East*, London 1938.
- Hobsbawm E., *Revolutionaries*, London 2011.
- Stern M., Stern A., *Sex in the Soviet Union*, London 1981.
- Willimott A., *The Kommuna Impulse: Collective Mechanisms and Commune-ists in the Early Soviet State*, “Revolutionary Russia”, 1(24)/2011, p. 59–78.
- Бабель А., *Женщина и социализм*, Петроград 1918.
- Быховский Б., *Генеономические воззрения Фрейда*, “Под знаменем марксизма”, 9–10/1926, с. 190.
- Быховский Б., *Метапсихология Фрейда*, Минск 1926.
- Быховский Б., *О методологических основаниях психоаналитического учения Фрейда*, “Под знаменем марксизма”, 11–12/1923, с. 158–177.
- Бухарин Н., *Об упорядочении быта молодежи*, “Полесская правда”, 122/1925, с. 2.
- Вольфсон С., *Лёс чалавечай маралі*, “Польмя”, 6/1926, с. 59–73; 7/1926, с. 65–81.
- Вольфсон С. Я., *Социология брака и семьи (опыт введения в марксистскую генеономию)*, Минск 1929.
- Вальфсон С. Я., *Сям’я і шлюб у іх гістарычным развіцці*, Менск 1937.
- Вольфсон С. Я., *Экзогамия*, “Працы Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту ў Менску”, 20/1928, с. 13.
- Ван-де-Вельде Т. Г., *Техника брака. Совершенный брак – опыт исследования и техники*, Харьков 1928.
- Врач Е. Ш-н, *Здоровый брак*, “Звезда”, 191/1923, с. 5.
- Гапова Е., *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в Советской Белоруссии и Западной Беларуси*, [w:] *Гендерные истории Восточной Европы*, red.: Е. Гапова, А. Усманова, А. Пето, Минск 2002, с. 100–123.

- Гаўзэ Ф. І., *Маёмасныя адносіны супругаў па кодэксах законаў аб шлюбе, сям'і і апецы БССР, РСФСР і УССР*, “Працы Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту ў Менску. Факультэт права і гаспадаркі”, 21/1928, с. 53.
- Герчыкаў І., *Новы асаблівы дакумент сацыялістычнай праватворчасці*, “Польмя”, 2/1926, с. 67–77.
- Грыгор’еў А. Д., *Барацьба з праявамі сацыяльнай паталогіі на Беларусі, (1917–1941 гг.)*, “Весці Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта”, 2/2002, с. 112–116.
- Грэдынгер М., *Найважнейшыя моманты ў будучым заканадаўстве аб сям’і*, “Польмя”, 8/1926, с. 145–154.
- Гужалоўскі А.А., *Сацыяльна-ўтанічны эксперымент: вопыт арганізацыі маладзёжных камун у БССР*, “Беларуская думка”, 1/2016, с. 70–76.
- Гужалоўскі А., *Замах на сям’ю: сексуальная рэвалюцыя 1920-х г. у БССР на старонках перыядычнага друку*, “Беларускі гістарычны агляд”, 1–2 (42–43)/2015, т. 22, с. 89–123.
- Гужалоўскі А., *Прастытуцыя ў БССР у часы НЭПа*, “Arche”, 9 (142)/2015, с. 243–266.
- Дekret ВЦИК, СНК РСФСР от 18.12.1917 «О гражданском браке, о детях и о введении книг актов гражданского состояния»*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lawmix.ru/docs_ccsr.php?id=8234
- Дekret ВЦИК, СНК РСФСР от 19.12.1917 «О расторжении брака»*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.lawmix.ru/docs_ccsr.php?id=8230.
- Дорохина О., *Влечение в законе. Брачное законодательство первых лет советской власти*, «Родина: Российский исторический журнал», 5/2009, с. 107–109.
- Дулов А. Н., *Брак, семья, материнство в государственной политике БССР 1920-х – первой половины 1930-х гг.*, [w:] *Женщины в истории: возможность быть увиденными*, ред.: И. Р. Чикалова, Минск 2004, вып. 3, с. 218–235.
- Дулов, А. Н., *Проституция и борьба с ней в Витебске в первые годы Советской власти* [w:] *Женщина. Образование. Демократия: материалы 3-ей международной междисциплинарной научно-практической конференции (8–9 декабря 2000 г.)*, Минск 2001, с. 297–299.
- Жыбуль В., *Адлюстраванне праблемы абортаў і прастытуцыі ў беларускай савецкай літаратуры 1920–30-х гг. XX ст.*, [w:] *Terra alba. Homo Venerus: Сексуальная прастора беларускай культуры*, ред.: С. І. Даніленка, Мінск, 2001, с. 186–193.

- Жыбуль В., *Сэксуальны гвалт у беларускай савецкай літаратуры*, [w:] *Terra alba. Ното Venepus: Сэксуальная прастора беларускай культуры*, red.: С. І. Даніленка, Мінск, 2001, с. 179–186;
- Залкинд А. Б., *Двенадцать половых заповедей революционного пролетариата* [w:] *Философия любви*, Москва 1990, т. 2.
- Заря Запада*, 274/1925, с. 3.
- Заря Запада*, 192/1926, с. 3.
- Звезда*, 75/1922, с. 4.
- Звезда*, 125/1922, с. 4.
- Звезда*, 174/1922, с. 4.
- Звезда*, 162/1924, с. 6.
- Звезда*, 253/1928, с. 4.
- Звезда*, 267/1928, с. 4.
- Иваницкий, *О семье, браке и опеке*, “Камуніст”, 122/1926, с. 3.
- Иркутов А., *Где мы теряем время и силы*, “Полесская правда”, 946/1923, с. 3.
- Каліта А., *Ці патрэбна нам сяброўства?*, “Чырвоная зьмена”, 44/1929, с. 4.
- Каминская Ц., *О ликвидации дел “алиментных”*, “Звезда”, 291/1925, с. 3.
- Камуніст*, 123/1926, с. 2.
- Каценбоген С. З., *Первобытный человек. Опыт социологического анализа этнографического романа Ренэ Марана “Батуала”*, Минск 1923.
- Каценбоген С. З., *Спорные вопросы генеомии*, “Працы Беларускага дзяржаўнага унівэрсытэту”, 4–5/1923, с. 283–304.
- Кон И. С., *Клубничка на березке. Сексуальная культура России*, Москва 2010.
- Ленин В. И., *Полное собрание сочинений*, Москва 1964, т. 49.
- Кіпель Е., *Аснова маралі*, Нью Ёрк 1953.
- Кіпель Я., *Эпізоды*, Мінск 2013.
- Кодэкс законаў аб шлюбе, сям’і і апецы Б.С.С.Р.*, Менск 1927.
- Кодэкс законов об Актах гражданского состояния, Брачном, Семейном и Опекунском праве*, “Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства”, 76–77/1918, с. 933–959.
- Коллонтай А., *Дорогу крылатому Эросу! (письмо к трудящейся молодежи)*, “Молодая гвардия”, 3/1923, с. 120.
- Коллонтай А., *Новая мораль и рабочий класс*, Москва 1919.
- Коллонтай А., *Социальные основы женского вопроса*, Санкт-Петербург 1909, с. 219.

- Конаплін Н., *Два пытанні (Да дыскусіі аб шлюбе і сям'і)*, “Польмя”, 1926, № 8, с. 157.
- Круглов, *Лекция-диспут Жернова*, “Заря Запада”, 10/1925, с. 5.
- Круглов Ф., *Почему мы ставим половой вопрос*, “Заря Запада”, 31/1925, с. 3.
- Крымінальны кодэкс Б.С.С.Р. (прыняты 19 кастр. 1928 г.)*, “Збор законаў і загадаў Рабоча-Сялянскага ўраду Б.С.С.Р.”, 30/1928, с. 897–899.
- Курков И., *“Безработица является поводом для проституции” (из документов женотдела ЦК КП(б)Б 1920-х гг.)*, [w:] *Женщины на краю Европы*, ред.: Е. Гапова, Минск 2003, с. 130–144.
- Курков И., *Гендерный строй белорусской деревни*, “Иной взгляд”, март/2000, с. 25–26.
- Лавриновская И. В., *Трансформация семейно-брачных установок сельской женщины Беларуси в XX в. (1900–1991 гг.)*, “Научные труды Республиканского института высшей школы”. Серия “Исторические и психолого-педагогические науки”, 11/2011, ч. 1, с. 111–117.
- Лебина Н., *Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю*, Москва 2015.
- Левін А. Х., Чэрвакоў В. Ф., *Абразаньне ў асьвятленьні навуковай экспэртызы*, “Працы Беларускага дзяржаўнага інстытуту крыміналёгіі, крыміналістыкі судовай экспэртызы НКЮ БССР”, 2/1932, с. 139–178.
- Луначарский А., *О быте*, Москва–Ленинград 1927.
- Маркс К., Энгельс Ф., *Комуністычны маніфэст*, Менск 1924.
- Матэрыялы на пытанні аб шлюбе, сям'і і апецы*, Менск 1926.
- Міхесва О. К., *Проблеми шлюбних відносин у контексті радянської сімейної політики в Україні на початку 1920-х рр. (за матеріалами газет та фахових юридичних часописів)*, “Історичні та політологічні дослідження”, 4 (54)/2013, с. 128–133.
- Мусина Н. Е., *Государственная политика и молодежь: проблемы быта, досуга, отношения полов (БССР, 20-е гг. XX в.)* [w:] *Актуальные проблемы из исторического прошлого и современности в общественно-гуманитарных и социо-религиоведческих науках Беларуси ближнего и дальнего зарубежья: материалы Междунар. научно-теоретической конференции*, ред.: В. А. Космач, Витебск, 2007, ч. 2, с. 307–310.
- Мусина Н. Е., *Девизантное поведение молодежи Беларуси в 1920-е годы*, [w:] *Достижения фундаментальной, клинической медицины и фармации: материалы 64-й юбилейной науч. сессии сотрудников ун-та, посвященной 75-летию его образования*, ред.: В. П. Дейкало, Витебск 2009, с. 603–606.

- Мусина Н. Е., *Проблемы быта и семейно-брачных отношений в государственной молодежной политике БССР в 20-е гг. XX в.*, [w:] *Достижения фундаментальной, клинической медицины и фармации: материалы 61-й науч. сессии ВГМУ*, ред.: А. П. Солодков, Витебск 2006, с. 547–550.
- Навай Ф., *Советская модель*, [w:] *История женщин на Западе. Становление культурной идентичности в XX столетии*, ред.: Ф. Тебо, Санкт-Петербург 2015, т. 5, с. 263–288.
- Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь [dalej: НАРБ], ф. 4п, воп. 1, спр. 602, Прагаколы дэлегацкіх сходаў, арк. 81.
- НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 603, Прагаколы дэлегацкіх сходаў, арк. 150.
- НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 1195, Прагаколы дэлегацкіх сходаў, арк. 59.
- НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 2378, Прагакол паседжання ЦВК БССР, арк. 2.
- НАРБ, ф. 4п, воп. 1, спр. 3083, Стэнаграма паседжанняў X з’езда КП(б)Б, арк. 452.
- НАРБ, ф. 6, воп. 1, спр. 564, Пастановы ЦВК і СНК БССР, арк. 13–14.
- НАРБ, ф. 99, воп. 2, спр. 536, Прагакол жнівеньскай (1926 г.) сесіі ЦВК БССР, арк. 300.
- НАРБ, ф. 99, воп. 2, спр. 662, Цыркуляры Наркамюста БССР, арк. 94.
- Осипович Т., *Проблемы пола, брака, семьи и положение женщины в общественных дискуссиях середины 1920-х гг.*, “Общественные науки и современность”, 1/1994, с. 166–171.
- Полеская правда*, 286/1926, с. 3.
- Понуждаев Д. Н., *Милиция Беларуси в борьбе с проституцией в период новой экономической политики*, “Вестник Воронежского института МВД России”, 3/2013, с. 214–218.
- Правдин, *Женщина, которая осмелилась...*, “Звезда”, 91/1927, с. 2.
- Пушкарев, А. М. “Новый быт”: идеологические интерпретации сексуального (по материалам русской художественной литературы и критики 1920-х годов), “Журнал исследований социальной политики”, 4/2007, т. 5, с. 459–482.
- Пушкарев А., Пушкарева Н., *Ранняя советская идеология 1918–1928 годов и “половой вопрос” (о попытках регулирования социальной политики в области сексуальности)*, [w:] *Советская социальная политика 1920–1930-х годов: идеология и повседневность*, ред.: П. Романов и Е. Ярская-Смирнова, Москва 2007, с. 199–227;
- Райх В., *Сексуальная революция*, Москва 1997.
- Рожков А. Ю., *В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов*, Москва 2014.

- Романенко И. В., *Трансформация статуса белорусской сельской женщины в XX – начале XXI в.*, Минск 2015.
- Серман, *Советы и борьба за быт*, “Полесская правда”, 1061/1923, с. 2.
- Слюсар Л. І., *Модернізація шлюбу і сім’ї в Україні: особливості радянського періоду*, “Демографія та соціальна економіка”, 1(19)/2013, с. 17–27.
- Соловьянов А. П., *Проституция несовершеннолетних в Советской Белоруссии в 1920-е годы*, [w:] *Женщина. Общество. Образование. Материалы 9-ой международной междисциплинарной научно-практической конференции*, Минск 2007, с. 212–215.
- Сорокин П., *Американская сексуальная революция*, Москва 2006.
- Стайтс Р., *Женское освободительное движение в России. Феминизм, нигилизм и большевизм. 1860–1930*, Москва 2004.
- Статистический ежегодник. Республика Беларусь*, Минск 2015.
- Сутрин В. Д., Доропий Н. М., *Проблемы брачно-семейных отношений и полового воспитания в первые годы советской власти*, “Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки”, 5/2013, с. 261–266.
- Уголовный кодекс РСФСР*, Москва 1924.
- Усманова А., *О марксистской теории любви*, “Топос”, 3/2010, с. 195–227.
- Хили Д., *Гомосексуальное влечение в революционной России. Регулирование сексуально-гендерного диссидентства*, Москва 2008.
- Ходзін С. М., *Гендэрны аспект савецкай мадэлі мадэрнізацыі беларускай вёскі (1920-я гады)*, “Гісторыя і грамадазнаўства”, 5/2016, с. 3–11.
- Цеткин К., *Воспоминания о Ленине*, Москва 1925.
- Чикалова И. Р., *Гендерная система (пост)советской Беларуси: воспроизводство и трансформация социальных ролей в публичной и приватной сфере*, “Российские и славянские исследования”, 4/2009, с. 51–66.
- Чырвоная зьмена*, 77/1926, с. 4.
- Чырвоная змена*, 235/1929, с. 2.
- Шевелев П. В., *Брачные узы по-новому*, “Беларуская думка”, 1/2014, с. 95–97.
- Шміт З. Ц., *Род і здароўе, шлюб і сям’я*, Менск 1931.
- Энгельс Ф., *Паходжанне сям’і, прыватнай уласнасці і дзяржавы*, Мінск 1970.
- Яковлева Г. Н., *Общественное и частное в жизни женщин г. Витебска (начало 20-х гг. XX в.)*, [w:] *Женщина. Образование. Демократия. Мат-лы 3-й международной междисциплинарной научно-практической конференции*, ред.: Г. И. Шатон, Минск 2001, с. 282–283.

Sexual revolution in soviet Belarus in the 1920s: Ideological origins and the legal basis

All totalitarian regimes which existed in the 20th century tried to use sexual energy of the population like a tool of social engineering. In Soviet Union the Communist Party ideologists strived to change sexuality and sexual behavior of people according to Marxist doctrine. Sexuality in the USSR went through the cycle from unbelievable freedom in the 1920s through the conservatism of Stalinism and a relatively liberal decade of “the developed socialism” to the sexual boom in the end of 1980s – beginning of 1990s. The first decades after Bolsheviks came to power was characterized by unbelievable freedom of even for today. Revolution changes in the sexual behavior took place in the Soviet Russia then in the Soviet Union. Those changes have already got name in contemporary historiography – “sexual revolution”. Many aspects of it were described by Russian and Western researchers. Particular facts on the Soviet sexual revolution can be also found in the work of Belarusian researchers, who have studied the gender aspects of the past. The 1920s are traditionally presented in Belarusian historiography in the context of national or new economic policy. The author tried to have a close look at this decade through “unusual” for most Belarusian historians’ optics – construction of ideological origins and legal basis for new intimacy and sexual relations. The choice is nonrandom. The first decade after the Bolsheviks’ revolution the USSR was the field of experiment, transformation of gender relations. The range of sources is not random too. Printed media as well as the Communist Party and Government officials of the liberal 1920s are openly discussed sexual sphere of human activity.

Key words: sexual revolution, ideology, gender, morality, family and marriage relations, Marxism, love, laws, family code, the actual marriage, divorce